

Historik Josef Macůrek a brněnská škola historické slavistiky

Radomír Vlček

Josef Macůrek as a historian and the Brno school of historical Slavic studies:

This paper analyses scholarly, scientific and organizational pursuits of one of the most influential historians of Central, Eastern and Southeastern Europe of the 20th century – Josef Macůrek (1901–1992), a professor of Masaryk University in Brno – and his legacy. For this study, the wide range of topics covered by Macůrek and his students has been limited to the concept of the history of Slavs, i.e. the history of particular Slavic nations, and to the history of Slavic studies. The section on the historiographic school of Josef Macůrek focuses on the history of Slavic studies, as this topic is an apex of the works of Macůrek's students through which they achieved outstanding results and international acclaim. The text itself is divided by topics into two main sections and further into several chapters. The first section traces the concept of the history of the Slavs and Slavic studies that Macůrek brought forth; the second one analyses the same topic in the works of several of his students and presents a selection, rather than a comprehensive anthology, and an analysis based on the study of Josef Macůrek's and his students' texts, supplemented by primary sources on their position in historiography and Slavic studies. The primary sources used consist primarily of the archival collections of Masaryk Institute and the Archive of the CAS, v.v.i., and of the Archive of the Masaryk University. Attention was also paid to the memoirs of the main participants, as well as those of other contributors. Secondary sources were also used, primarily those directly referring to Josef Macůrek and his students.

Key words: Slavonic studies – History of Slavonic studies – History of Historiography – Josef Macůrek – Brno School of the History of Slavonic studies – Masaryk University – Institute of Slavonic Studies

Cílem studie je analýza odborné činnosti jednoho z nejvýznamnějších historiků dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy 20. století, profesora brněnské Masarykovy univerzity (MU) Josefa Macůrka (1901–1992) a okruhu jeho žáků, kteří se v odborném zpracování historie ubírali stejnou cestou. V českém ani jiném dějepisectví na „školu“, kterou Macůrek předáním svých tematických a metodologických zkušeností vytvořil, doposud nebyla upřena výraznější pozornost. Dokonce ani osobnost Josefa Macůrka se zatím nedočkala uceleného zpracování. Bylo jí věnováno

jen několik kratších životopisných textů¹ a studií zaměřených na vybrané aspekty jeho tvorby.² Jeho žáci byli zmiňováni pouze v kontextu institucionálního vývoje historického a slavistického bádání.³ O Macůrkově tvorbě ovšem bylo sestaveno několik bibliografických přehledů.⁴ O jeho žácích to neplatí, o nich bylo publikováno jen několik vzpomínek v souvislosti s jejich životními jubilei a úmrtími.⁵

¹ C. Nečas, *Josef Macůrek*, Národní knihovna ČR: Praha 1998.

² J. Šaur, „K nosným tradicím české historické rusistiky – A. V. Florovskij a J. Macůrek“, in: I. Pospíšil – J. Šaur (ed.), *Nosné tradice české slavistiky*. Masarykova univerzita: Brno 2012, s. 219–228.

³ R. Večerka, „Pobočka Slovanského ústavu a akademická pracoviště slavistická v Brně“, in: E. Bláhová a kol. (ed.), *Slovanský ústav v Praze. 70 let činnosti*. Slovanský ústav: Praha 2000, s. 45–49; L. Vlčková Kryčerová, „Česká rusistika v letech 1948–1968. Možnosti zpracování ruských a sovětských dějin“, in: I. Pospíšil – M. Zelenka – A. Zelenková (ed.), *Aktuální problémy současné slavistiky: (jazyk – literatura – kultura – politika)*, Galium: Brno 2015, s. 469–478; L. Vlčková Kryčerová, „Československo-sovětský institut ČSAV v prvním desetiletí tzv. normalizace a jeho rusistická bádání“, *Slovanský přehled*, 104, 2018, č. 3, s. 825–851; L. Vlčková Kryčerová, „Nepopulární a zamlčovaná místa ruských a sovětských dějin v české historiografii let 1960–1989. Zamyšlení nad ‚nepopulárními‘ a ‚zamlčovanými‘ místy východoevropských dějin českým dějepiscectvím 1960–1989 na příkladu prorežimního historika, ‚osmašedesátníků‘ a historika emigranta“, in: *X. sjezd českých historiků 14.–16. 9. 2011*. Sv. VI. Ostravská univerzita: Ostrava 2017, s. 53–72; L. Vlčková Kryčerová, „Proměny českého pohledu na Rusko. Příklad historika Zdeňka Sládka“, in: H. Ulbrechtová (ed.), *Ruské imperiální myšlení v historii, literatuře a umění. Tradice a transformace*, Slovanský ústav AV ČR: Praha: 2015, s. 149–163; L. Vlčková Kryčerová, „Rusistická tvorba v Československo-sovětském institutu ČSAV – Hodnota se záporným i kladným znamením“, in: J. Dohnal (ed.), *Revitalizace hodnot: Umění a literatura*, II. Tribun EU: Brno 2014, s. 715–723.

⁴ J. Kubíček, *Josef Macůrek: 31. 3. 1901 – 20. 4. 1992: Personální bibliografie*. Státní vědecká knihovna: Brno 1992.

⁵ Např. M. Šmerda, „K padesátinám Milana Kudělky“, *Slezský sborník* 70, 1972, č. 4, s. 304–306; Z. Šimeček, „Milan Kudělka (29. 11. 1922 – 27. 7. 2005)“, *Slavia: časopis pro slovanskou filologii* 76, 2007, č. 1, s. 113–115; V. Štastný, „Odešel významný slavista Milan Kudělka (29. 11. 1922 – 27. 7. 2005)“, *Slovanský přehled* 91, 2005, č. 4, s. 547–549; J. Bílek, „65 let PhDr. Zdeňka Šimečka, CSc.“, *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 31, 1994, č. 3, s. 58–60; S. Petr, „80 let PhDr. Zdeňka Šimečka, CSc.“, *Archivní časopis* 59, 2009, č. 2, s. 179–182; M. Šmerda, „K 75. narozeninám Zdeňka Šimečka“, *Časopis Matice moravské* 123, 2004, č. 1, s. 295–298; Z. Šimeček, „Osmdesátiny Milana Šmerdy“, *Časopis Matice moravské* 124, 2005, č. 1, s. 379–382; R. Vlček – L. Hladký, „Přední český slavista Zdeněk Šimeček osmdesátníkem“, *Časopis Matice moravské* 128, 2009, č. 2, s. 573–576; S. Petr, „Vzpomínka na Zdeňka Šimečka (1929–2019)“, *Studie o rukopisech* 49, 2019, č. 2, s. 177–180.

Několik studií o vybraných aspektech Macůrkova díla zpracoval i autor tohoto textu. Část z nich byla využita v několika kolektivních monografiích zaměřených na osobnosti brněnské univerzity⁶ nebo dějiny českého dějepisectví.⁷

Významnou částí jak tvorby Macůrkovy, tak jeho žáků byly otázky točící se kolem slovanství a historické slavistiky. Proto studii soustředíme na tato témata. V kompendiích o dějinách českého (československého) dějepisectví⁸ či dějinách české (československé) slavistiky⁹ lze o tvorbě Josefa Macůrka ve vztahu ke slovanství a slavistice najít zmínky, ovšem jen stručné. O jeho žácích se v nich prakticky nehovoří. Stejně jako Macůrkovi jim však bylo věnováno několik hesel v tematických slovnících¹⁰ a elektronických databázích.¹¹ Autor této statě je připomenul v souvislostech se zdůrazněním místa a role historické slavistiky ve druhé polovině 20. století.¹²

⁶ R. Vlček, „Historik velkého záběru s ucelenou koncepcí dějin Slovanů. Josef Macůrek (1901–1992)“, in: J. Malír – L. Ján – B. Chocholáč a kol., *Osobnosti moravských dějin*, II. Matices moravská: Brno 2019, s. 383–406; R. Vlček, „Josef Macůrek a jeho Dějepisectví evropského východu“, in: P. Marek a kol., *Historik a jeho dílo. Kniha věnovaná 80. výročí narození prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc.*, Univerzita Palackého: Olomouc 2015, s. 167–181; R. Vlček, *Josef Macůrek*. Středisko společných činností AV ČR: Praha, 2015; R. Vlček, „Práce Josefa Macůrka z dějin východoevropského dějepisectví“, in: V. Goněc (ed.), *Josepho Macůrek viginti lustra complenti oblatum. Josef Macůrek a jeho přínos k dějepisectví o střední a východní Evropě*, Masarykova univerzita: Brno 2001, s. 59–68; R. Vlček, „Tradice českých bádání o minulosti carského Ruska“, in *Slovanský přehled* 103, 2017, č. 3, s. 539–588.

⁷ R. Vlček, „Česká poválečná historiografie a studium ruských dějin od vlády Kateřiny II. do r. 1917“, in: V. Veber (ed.), *Ruské a sovětské dějiny v české poválečné historiografii*, Společnost pro výzkum střední a východní Evropy v České republice: Praha 1996, s. 21–36.

⁸ F. Kutnar – J. Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Nakladatelství Lidové noviny: Praha 1997², s. 809–814 aj.; J. Hanzal, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Karolinum: Praha 1999, s. 40–42 aj.

⁹ M. Kudělka – Z. Šimeček a kol., *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*, Státní pedagogické nakladatelství: Praha, 1972, s. 288–292.

¹⁰ R. Baron – R. Madecki a kol., *Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)*, Historický ústav: Praha 2014, s. 429–432, 435–440; M. Kudělka – Z. Šimeček a kol., *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*, s. 288–292, 270–272, 459, 463–464.

¹¹ <http://www.slaviste.cz/> [18. 5. 2020].

¹² R. Vlček, „Slovanský přehled a historická slavistika“, *Slovanský přehled* 101, 2015, č. 3, s. 593–617; R. Vlček, „Česká historická slavistika: geneze a vývoj. K aktuálním problémům českých historicko-slavistických bádání“, in: I. Pospíšil – M. Zelenka – A. Zelenková

Studie je rozdělena několika kapitolami do dvou částí. V první z nich sleduje Macůrkovo pojetí dějin Slovanů a slavistiky a ve druhé formování téhož tematického zaměření u některých jeho žáků. Především ve druhé části má výběrový charakter. Obecně se jedná o analýzu, která vychází z rozborů tvorby Josefa Macůrka a jeho žáků, pramenného bádání v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., a Archivu Masarykovy univerzity v Brně. Přihlédnuto je k sekundární literatuře, především té, která se přímo dotýká Josefa Macůrka a jeho žáků.

Hned v úvodu je nutné zdůraznit, že brněnská škola slavistiky je obvykle spojována s jazykovědou a literární vědou. Byl to však právě Macůrek, kdo od třicátých let 20. století reflektoval areálový charakter slavistiky, v němž historie, a to nejen ve smyslu dějin vědy, sehrávala významnou roli.¹³ Nebyl pochopitelně sám. Zasloužila se o to řada dalších předních slavistů v čele s Frankem Wollmanem (1888–1969), který se k chápání širšího obsahu slavistiky než jen lingvistického propracovával postupně, často v diskusích s osobnostmi Macůrkova typu.¹⁴

Co se týče samotného Josefa Macůrka, šlo o přímého žáka profesora Karlovy univerzity Jaroslava Bidla (1868–1937), který od roku 1935 působil v Brně, kde obor dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy zakládal. Josef Macůrek sice vyšel z Bidlova syntetizujícího pohledu na dějiny Slovanů, brzy se však vůči němu stále více vymezoval. Dával to najevo i tím, že důsledně hovořil o dějinách střední, východní a jihovýchodní Evropy, nikoli o dějinách Slovanů. Ačkoli možnost pracovat na dějinách Slovanů připouštěl, Bidlova myšlenka¹⁵ jednotných dějin Slovanů mu byla cizí.¹⁶

Macůrek byl autorem řady monografií a odborných statí jak z uvedené tematiky, tak z dějin slavistiky, které jeho zásluhou získaly v Brně ve druhé polovině 20. století

(ed.), *Aktuální problémy současné slavistiky (jazyk – literatura – kultura – politika)*, Galium: Brno 2015, s. 385–394; R. Vlček, „Kořeny a tradice českého pohledu na dějiny slavistiky“, in: *Proměny české slavistiky po roce 1989*, Slovanský ústav AV ČR: Praha 2020, v tisku.

¹³ I. Pospíšil, *Areál a filologická studia*. Masarykova univerzita: Brno 2013, s. 65–75.

¹⁴ J. Macůrek, „Slovanská myšlenka v českém životě politickém“, in: J. Macůrek (ed.), *Slovanství v českém národním životě*, Rovnost: Brno 1947, s. 20–56; F. Wollman, „Český slavismus, jeho minulost a program“, in: tamtéž, s. 224–241; J. Macůrek, „Dějiny Slovanstva – vědecký postulát či fikce?“, in: A. Boháč – J. Malý – J. Eisner – J. Filip – J. Macůrek – F. Wollman, *Obrisy Slovanstva. Sborník přednášek Slovanského ústavu v Praze*, s. 94–167; F. Wollman, „Duch a celistvost slovanské slovesnosti“, in: tamtéž, s. 168–224.

¹⁵ J. Bidlo, *Dějiny Slovanstva*, Vesmír: Nakladatelská a vydavatelská společnost s r. o. v Praze VII: Praha 1927, s. 5–23.

¹⁶ J. Macůrek, „Dějiny Slovanstva – vědecký postulát či fikce?“, in: A. Boháč – J. Malý – J. Eisner – J. Filip – J. Macůrek – F. Wollman, *Obrisy Slovanstva. Sborník přednášek Slovanského ústavu v Praze*, s. 100–101.

pevné institucionální zázemí a výraznou metodologickou, od formy studia „ad fontes“ se odvíjející oporu.

Josef Macůrek se značně podílel na organizaci výuky a vědy. Krátce po druhé světové válce působil jako děkan Filozofické fakulty MU, v roce 1957 dosáhl ustanovení samostatné katedry dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy. V roce 1948 zakládal brněnskou pobočku Slovanského ústavu,¹⁷ jejímž vedoucím pak byl až do zrušení Slovanského ústavu v roce 1963, v letech 1968–1969 stál v čele Ústavu dějin východní Evropy ČSAV, který vznikl transformací z Ústavu dějin evropských socialistických zemí ČSAV s cílem stát se pracovištěm „Ostforschung“ západoevropského vzoru, a to právě Macůrkovou zásluhou.

Macůrek jak na vysoké škole, tak v ústavech Akademie věd učil a pak vedl řadu budoucích odborníků na dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy a dějiny slavistiky. Tematickým i metodologickým zaměřením se jednalo o kompaktní historiografickou školu. S ohledem na její tematické soustředění pro ni používáme poněkud zjednodušené pojmenování „brněnská škola historické slavistiky“. Na slovo „historie“ klademe zvláštní důraz, protože brněnská škola slavistiky ve svém lingvistickém zaměření byla školou, o níž se po zásluze hodně hovořilo a doposud hovoří. Škola historické slavistiky stojí nezaslouženě v jejím stínu.

I když hovoříme o škole historické slavistiky, již v úvodu vyzdvihneme její zvláštnost. Spočívala v úzké spolupráci odborníků na historii s literárními vědci, jazykovědci, uměnovědci a archeology. Bylo to dáno možností prolnutí vysokoškolských pracovišť s pracovišti Akademie věd v Brně a strukturou brněnské pobočky Slovanského ústavu, v níž se odborníci na různá témata a obory téměř denně potkávali „na jedné chodbě“. Ostatně byl to právě Macůrek, kdo kladl důraz na vazbu historiografie s literární vědou a na metodu konfrontací poznatků osobností oborově odlišných, ale v tematickém zaměření (na slovanství a dějiny slavistiky) blízkých.

Nelze ponechat stranou ani fakt, že Macůrek konstruoval pojetí dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy v době, kdy se těžiště české slavistiky přesouvalo do Brna, kde její filologická část profilovala na slavistickém materiálu strukturální metodologii. Macůrek ji spojil se synchronním modelem dějin, a to jej později, prokazatelně ve studiích publikovaných krátce po druhé světové válce, přivedlo k vymezení náležité syntézy slovanských dějin.¹⁸ Nikoli ovšem v jednotě Slovanů, ale jejich různorodosti. Tematiku historické slavistiky přitom propojoval s literární

¹⁷ J. Macůrek, „O Slovanském ústavu v Brně“, *Práce*, 9. 1. 1948, s. 8.

¹⁸ Tamtéž, s. 117–118; J. Macůrek, „Die Slawen und Osteuropa in der allgemeinen Geschichte“, in: *Zeitschrift für Slawistik* 11, Heft 3, 1965, s. 406–414.

vědou, archeologií a etnografií, aniž by ponechával stranou jazykovědu.¹⁹ Za vyvrcholení tohoto pojetí, které se pak dále uplatnilo u jeho žáků, lze považovat Macůrkova slova na VI. mezinárodním sjezdu slavistů, jemuž předsedal: „... *chybou by bylo, kdyby místo historie a historické vědy ve slavistice bylo přezíráno či negováno.*“²⁰

1. Cesta Josefa Macůrka k profesuře v Brně

Odborné zaměření Josefa Macůrka na dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy se zrodilo, jak on sám tvrdil, během jeho studií na arcibiskupském gymnáziu v Kroměříži.²¹ Svoji roli sehrála světová válka a události v Rusku v roce 1917. Ovšem nikoli ve smyslu revolučnosti, nýbrž významu slovanství a vztahů české společnosti ke slovanským komunitám. Šlo o záležitost, která měla v českém prostředí velkou tradici. Dlouhodobě působila jako podpora národní identity a českých politických, kulturních i hospodářsky emancipačních požadavků. Hlubší zájem o ně se stal od konce 19. století přirozenou záležitostí a do jisté míry i otázkou prestiže českých intelektuálů.²²

Macůrkovo soustředění na minulost střední, východní a jihovýchodní Evropy organicky zapadalo do zájmu širších kruhů o dějiny a zaujetí československé historické vědy pro minulost slovanských národů, genezi a vývoj jejich vztahů, formování a proměny vizí slovanské vzájemnosti a bádání o slovanském prostředí. Tento trend pokračoval i v době první československé republiky, v níž slavistika, včetně historické slavistiky překročila meze pouhého odborného zájmu. Pozornost jí věnovala širší veřejnost i politika. Využita byla i k profilování nové státní – československé – identity.²³ Její prvky, např. cyrilometodějská tradice, se staly součástí oficiální státní ideologie.²⁴ Postavení české (československé) slavistiky se přitom odvíjelo od

¹⁹ J. Macůrek, „Slavistika a historické vědy“, in: *Slavistika a slovanství. Příspěvky k teorii a dějinám. Slovanské historické studie VII*: Academia – Nakladatelství ČSAV: Praha 1968, s. 35–36.

²⁰ Tamtéž, s. 40.

²¹ J. Macůrek, *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích*, Matice moravská: Brno 1998, s. 10.

²² R. Vlček, „Slovanství, panslavismus a rusofilství při formování moderního českého národa“, in: *Slovanské historické studie* 30, 2005, Historický ústav: Praha – Brno 2005, s. 97–106.

²³ R. Vlček, „Ideologie slovanství a její kult. Geneze a vývoj do roku 1938“, *Kultúrne dejiny* 11, 2020, Supplement, v tisku.

²⁴ R. Vlček – M. Řepa, „Cyrilometodějská tradice“, in: J. Pánek a kol., *Akademická encyklopedie českých dějin A–C*, Historický ústav: Praha 2009, s. 378–379.

politických okolností determinovaných projevy němectví, které od okamžiku, kdy začali čeští intelektuálové hovořit o potřebě ustavení samostatného českého a později česko-slovenského státu, dávaly zřetelně najevo zájem být nadřazenou komunitou a součástí velkého německého celku. Neznamenal to ovšem, že by se meziválečná česká (československá) slavistika proti němectví ostře vyhraňovala. Právě J. Macůrek byl představitelem proudu, jehož interpretace slovanství, dějin slovanských národů a minulosti slovanských vztahů se odvíjela od širších, či dokonce velmi širokých souvislostí – ve smyslu poznání dějin slovanství v kontextu němectví a obecně historických procesů vůbec.²⁵

Na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze byl od sklonku 19. století protagonistou oboru, který se později stal Macůrkovým osudem, jeho učitel Jaroslav Bidlo (1868–1937), od roku 1900 profesor pro všeobecné dějiny se zřetelem k dějinám východní Evropy a Balkánského poloostrova.²⁶ Na tuto skutečnost upozorňují proto, že když v Brně vznikla v roce 1919 druhá česká univerzita, nechyběl mezi návrhy na obsazení stolic ani ten na obdobně vymezené místo profesora a jím vedený seminář, případně, skromněji, oddělení, které by působilo v rámci stolice dějin jako v Praze. Více než patnáct let se však tento záměr nerealizoval. Výzkum a výuku dějepisu zajišťoval seminář historie pouze s oddělením československých a s oddělením všeobecných dějin, v nichž žádné zaměření na dějiny slovanského prostoru, jak by odpovídalo době a významu slovanství pro meziválečné Československo, nebylo. Profesorský sbor Masarykovy univerzity v Brně se ovšem k záměru obsadit místo profesora dějin slovanských národů opakovaně vracel. Na počátku dvacátých let 20. století dospěl tak daleko, že předložil na Ministerstvo školství a národní osvěty návrh obsadit je historikem z řad ruských emigrantů pobývajících v Československu, profesorem Nikolajem Vladimirovičem Jastrebovem (1869–1923), nezpochybnitelným odborníkem na široce pojaté dějiny slovanských národů a jejich vztahy. Jastrebov, který se vlivem tohoto návrhu již do Brna připravoval, však dříve než Ministerstvo školství a národní osvěty rozhodlo, v roce 1923 zemřel. Profesorský sbor Masarykovy univerzity pokračoval v úvahách, ale dlouhodobě nespěl ke konkrétnímu návrhu. Zmiňoval se pouze o „*vhodnosti obsadit toto místo některým z Jastrebových kolegů*“. Jak je ale na Moravě zvykem, pokukoval po Praze a tamním dění. Skutečnost, že na Karlově univerzitě je několik velmi nadějných osobností s takovým zaměřením mezi bývalými českými studenty, byla v Brně známa. Ponechám stranou dohady, kdo by mohl či měl po Bidlovi jeho zaměření

²⁵ J. Rychlík, *Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*, Vyšehrad: Praha 2018, s. 13–17.

²⁶ M. Kudělka, *O pojetí slavistiky. Vývoj představ o jejím předmětu a podstatě*, Academia: Praha 1984, s. 108.

v Praze na Filozofické fakultě Karlovy univerzity převzít, i když i ony měly na rozhodování v Brně vliv, a pouze s ohledem na další vývoj na brněnské Filozofické fakultě uvádím, že na počátku třicátých let 20. století byla na Masarykově univerzitě jmenována tříčlenná komise, která dostala za úkol posoudit další profesorským sborem připravený konkrétní návrh. Pochopitelně byl předem zevrubně konzultován s uchazečem.²⁷ Komise pracovala ve složení: profesori všeobecných dějin Bohumil Navrátil (1870–1936) a Julius Glücklich (1876–1950) a klasický filolog a profesor starověkých dějin Vladimír Groh (1895–1941). Záměr, který jí byl předložen, zněl: obsadit místo profesora dějin slovanských národů tehdejším docentem Karlovy univerzity, působícím v Praze na Filozofické fakultě, Josefem Macůrkem. Stanovisko komise mělo jednoznačně doporučující výsledek. Učiněno tak bylo s ohledem na Macůrkovu dosavadní odbornou produkci, kterou komise obsáhle, velmi pozitivně zhodnotila.²⁸ V té době se však připravovalo Macůrkovo jmenovací řízení na pozici mimořádného profesora na Karlově univerzitě, ovšem s tím, že tematika dějin slovanského prostoru bude rozdělena mezi Miladu Paulovou (1891–1970), která se zaměří na Byzanc, a Macůrka, jenž se bude soustředit na oblast Rumunska a východních Slovanů. Macůrkovi nebyla brněnská nabídka nesympatická. Postup v Praze navíc vyvolával četné kritiky a neúměrné emoce. Macůrkův odchod do Brna mohl situaci zklidnit a pro něj osobně znamenal snazší perspektivu. A tak byl Macůrek po schválení MŠNO v létě 1935 s platností od 1. října téhož roku jmenován mimořádným profesorem slovanských dějin na univerzitě v Brně. Školní rok 1935/1936 se stal prvním v jeho následném, téměř čtyřicet pět let trvajícím působení na Masarykově univerzitě.²⁹

2. Život a dílo Josefa Macůrka

Macůrek, rodák z valašské Chomýže, si za svoji alma mater zvolil Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, a to, jak uvádí ve svých vzpomínkách, proto, že toužil poznat českou historickou školu, již tvořily osobnosti typu Josefa Pekaře (1870–1937), Josefa Šusty (1874–1945) a Václava Novotného (1869–1932). Znal je jako autory středoškolských učebnic, z nichž dříve studoval.³⁰ Zápis absolvoval 30. září 1921. Do prvního semestru si kromě předmětů, které si registrovala většina posluchačů historie, přednášek Josefa Pekaře o nejstarších českých dějinách a Václava Novotného

²⁷ J. Macůrek, *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích*, s. 48–49.

²⁸ Archiv Masarykovy univerzity v Brně, fond A 2, Filozofická fakulta, kart. 10.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž, s. 13.

o dějinách husitství, zaregistroval *Filozofii dějin východoevropských* Jaroslava Bidla a jazyková cvičení z ruštiny a francouzštiny. Tím se začal odvíjet vztah Jaroslava Bidla s Josefem Macůrkem. Pokud jde o odbornou stránku, Macůrek jako student, stejně jako asistent i docent k Bidlovi zachovával velký respekt. Ale brzy po ukončení studií začal namítat, že Bidlovo pojetí dějin není vzdálené vizi slovanské vzájemnosti chápající Slovanstvo jako jednotu stojící v protikladu k jiným tzv. velkým kulturně civilizačním okruhům. Taková bipolarita nejenže nebyla Macůrkovi vlastní, ale vysloveně se mu přičila. Macůrek považoval za správnější to, co vyjádřil Tomáš G. Masaryk (1850–1937) slovy o jednotě v různorodosti. Tedy nikoli kategorická protikladnost, či dokonce rozpornost, ale „pouhá“ různorodost. Taková, která je definovatelná nejen při znalosti slovanského prostředí, ale i „toho“ druhého. V Macůrkově pojetí míněno celku, z něhož lze spíše „technicky“ než jednoznačně z hlediska obsahu vyčlenit Slovan. To se pak stalo vlastní celé jeho koncepci slovanství a slovanské vzájemnosti: její identifikaci na bázi a v kontextu širších, neslovanských záležitostí.³¹

Macůrek nikdy nepopíral, že by mezi slovanskými národy neexistovaly významné vazby. V minulosti, stejně jako v současnosti. Ve svých vzpomínkách dokonce vyvracel tvrzení o tom, že by se nevěnoval novějším dějinám a nesledoval starší minulost v dopadech na ně.³² Ale zdůrazňoval, že je nutné identifikovat realitu dějin a vztahů mezi slovanskými národy, nikoli se opájet tím, co je již dávnou minulostí – zromantizovanou iluzí. Reality poznání lze podle Macůrka dosáhnout sledováním jejich konkrétních projevů a jejich identifikací v kontextu širšího než jen slovanského dění. Nejlépe na základě primárních pramenů, jež lze najít v archivech jednotlivých zemí. Proto se také ve dvacátých a třicátých letech 20. století na takto orientovanou badatelskou činnost zaměřil. Zůstala mu však vlastní po celý život. Při výčtu míst, která navštívil, bychom nepsali jen o polských či slovenských archivech, kam zajížděl nejčastěji, ale i o maďarských, francouzských a německých. To mu také umožnilo, aby svoje pojetí zprvu demonstroval na příkladu Uhrů/Maďarů, později Osmanů, Němců a dalších neslovanských komunit. Bez poznání jejich minulosti nebylo podle Macůrka možné správně vysvětlit minulost slovanských národů ani jejich vzájemné vztahy. Stejným argumentem pro něho bylo, že přece dlouhodobě žily v rámci států ovládaných jinými komunitami, což zcela přirozeně determinovalo jejich život v nejširších souvislostech. Definoval je jako kulturně civilizační.³³

³¹ Tamtéž, s. 35–36.

³² Tamtéž, s. 47.

³³ J. Macůrek, *Dějepisectví evropského východu*, Historický klub: Praha 1946, s. 9–13; J. Macůrek, „Místo Slovanů a východní Evropy v obecných dějinách“, *Slovanský přehled* 51, 1965, č. 6, s. 349–354.

Pro Macůrkův odborný profil bylo podstatné, že se od podzimu 1925, ještě před ukončením vysokoškolských studií, stal společně se Zdeňkem Kalistou (1900–1982) asistentem historického semináře na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. Mohli bychom hovořit o souhře dobrých náhod, ale i o skutečnosti, že štěstí přeje připraveným. Macůrek se během studií prezentoval jako velmi nadějný, náležitě prezentace schopný adept historického řemesla. Konstituující se česká (československá) věda právě takové osobnosti potřebovala.

Na jaře 1926, po skončení studií, Macůrek absolvoval krátkodobé stáže v Paříži a Grenoblu, školní rok 1926/1927 strávil v Polsku na univerzitách ve Lvově a Varšavě. Zúročil přitom znalosti jazyků. Francouzština a němčina byly v té době téměř automatické. Ale polština, ruština a další slovanské jazyky, ačkoli se české prostředí o slovanský prostor zajímalo, tak obvyklé nebyly. Díky tomu mohl Macůrek nejen fundovaně bádát v archivech a knihovnách, ale i komunikovat s osobnostmi tamního prostředí. Zvláště významné bylo pro Macůrka seznámení se v Polsku s profesory Marcelli Handelsmanem (1882–1945) a Osvaldem Haleckim (1891–1973). Jejich pojetí dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy, reflektující polskou historickou zkušenost, totiž na něj mělo velký vliv. Handelsman s Haleckim jej utvrdili v tom, že pojetí Slovanů má být interpretováno jako součást obecného světa.

Následovaly Macůrkovy studijní cesty do Vídně a znovu do Paříže. Tamní pobyt v roce 1930 přerušil návratem do Prahy kvůli habilitačnímu kolokviu. Přednesl při něm přednášku „Vlivy byzantsko-slovanské v dějinách rumunského národa“. Po získání hodnosti docenta pro dějiny východní Evropy a poloostrova Balkánského studoval v roce 1931 ve švédských sbírkových fondech. I když se později četnost Macůrkových pobytů v zahraničních archivech snížila, vždy se snažil, aby byla jeho práce založena na pramenném bádání. Někdy tomu tak bylo více, někdy méně. Jako např. v *Dějínách východních Slovanů*, v nichž pro něj byla stěžejním východiskem primární a sekundární literatura.

Nicméně snaha o pramenné bádání a závěry činěné především na něm byly patrné i v jeho pracích o slovanství, z nichž stěžejní, podobně jako většinu svých syntéz o dějinách jednotlivých slovanských zemí, publikoval krátce po druhé světové válce. Uplatnila se v nich i jeho další mimořádná schopnost prolnout detailní analyticko-komparativní studium s nadhledem umožňujícím vystižení nejvýznamnějších dějotvorných událostí konkrétních historických regionů. Z hlediska dnešních paradigmatických bychom mohli hovořit o Macůrkových cenných příspěvcích k otázce kontinuity a diskontinuity dějin včetně jejich jednotlivých státních a národních celků, především těch, které bývají tradičně označovány jako slovanské.³⁴

³⁴ Např. J. Macůrek, *Zápas Polska a Habsburků o přístup k Černému moři na sklonku 16. stol.*, Filozofická fakulta Karlovy university: Praha 1931; J. Macůrek, *Dějiny Maďarů a uher-*

V červnu 1927 se ve Varšavě konala ustavující konference Svazu historických společností východní Evropy. Skutečnost, že se jí Macůrek za českou stranu zúčastnil, jen potvrdila důvěru, která je v něj jako budoucí významnou osobnost zpracování dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy v českém (československém) prostředí vkládána. Na druhé straně to však byla opět dobrá shoda náhod daná Macůrkovým pobytem v Polsku a jeho známostí s tamními historiky. Nepochybně podtrhla Macůrkovu odbornou profilaci a zvýšila jeho i její prestiž nad národní rámec. Svaz se totiž profiloval do podoby organizačního centra práce zaměřené na to, co bychom mohli dnešním paradigmatem definovat jako historickou slavistiku v Evropě. Tuto skutečnost lze dobře vypožorovat z obsahu jím vydávaného mezinárodního informačního *Bulletinu*.

Macůrek v té době již dával najevo hluboký zájem publikačními výstupy. Nejprve se jednalo o dějiny Rumunska, Polska a záhy nato i o dějiny Uher. Opět je k tomu třeba dodat – a tato skutečnost je pak zejména patrná ve třicátých letech 20. století, kdy začalo vzrůstat nebezpečí ze strany Německa –, že měl politické konotace. Macůrek se nepochybně ztotožňoval se zahraničněpolitickou profilací Československého státu. V ní stála ve středu pozornosti Malá dohoda. Macůrkovy syntetizující práce *Rumunsko ve své minulosti a přítomnosti* (1930) a *Dějiny Maďarů a uherského státu* (1934), jež vznikly po několika analytických studiích publikovaných na konci dvacátých let, s ní bezprostředně souvisely. Vzdálena československým politickým zájmům nebyla ani jeho další syntéza, již věnoval polským dějinám. Macůrek ji sice dokončil až v roce 1939, kdy již vzhledem k politickému vývoji nemohla vyjít, a tak světlo světa spatřila až po druhé světové válce v roce 1948, ale zřetelně prezentovala autorovu dlouhodobou snahu o zdůraznění pozornosti, kterou je nutné věnovat středoevropskému, stejně jako východoevropskému a jihoevropskému prostoru.³⁵

Od věci by v této souvislosti nebylo porovnat Macůrkova stanoviska, prezentovaná v jeho pracích, s názory jiných významných intelektuálů či vysloveně politiků meziválečného Československa; např. předního československého žurnalisty s historickým vzděláním, politika třicátých a čtyřicátých let 20. století, Huberta Ripky (1895–1958). Mj. se srovnání nabízí s ohledem na skutečnost, že v posledních letech byly Ripkovi věnovány dvě obsáhlé, na pramenech a primární literatuře sestavené monografie.³⁶

---

ského státu, Melantrich: Praha 1934; J. Macůrek, *Dějiny polského národa*, Melantrich: Praha 1948; J. Macůrek, *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. století (1573–1589)*. (*Tři kapitoly z dějin česko-polské vzájemnosti*), M. Stejskal: Praha 1948.

³⁵ J. Macůrek, *Dějiny polského národa*, Melantrich: Praha 1948.

³⁶ D. Pavlát, *Novinář a politik Hubert Ripka. Člověk, který nemlčel*, Academia: Praha 2018, s. 81–91; J. Pernes, *Hubert Ripka: Tragédie demokrata. Život bojovníka za Československou republiku*, Books & Pipes Publishing: Brno 2018, s. 33–41.

Ripkův názor na slovanství a vztahy k zemím střední, východní a jihovýchodní Evropy (který by však vyžadoval zevrubnější pozornost, než je v uvedených monografiích, a to i s ohledem na jeho proměny) totiž umožňuje konstatování, že chápal význam slovanství pro meziválečné Československo a snažil se jím podpořit myšlenkový profil společnosti i politické směřování československého státu. Domnívám se, že Macůrek činil něco podobného, ovšem z pohledu vědce, jemuž byl do značné míry vlastní pozitivistický přístup a odmítnutí apriorního či zcela jednoznačného aktuálně politického vyústění názorů. Nicméně, odbornými pracemi přispíval nejen k poznání dějin zemí střední, východní a jihovýchodní Evropy, ale i aktuální československé otázky jako takové.

Ponechme však možnosti paralely a sledování politických vyústění či dopadů názorů Macůrka či jiných intelektuálů meziválečného Československa jiným pracím a vraťme se k Macůrkovi.³⁷ Ten svými syntézami, stejně jako předcházejícími analytickými studii, dával jednoznačně najevo, že i v tomto ohledu se české prostředí nesmí spokojit s překlady národních syntéz vzniklých v příslušných zemích, případně jinde ve světě.³⁸

3. Macůrkova koncepce studia dějin slovanství a slavistiky

Macůrek nikdy nepopíral, že mezi slovanskými národy existovaly významné vazby. Naopak! Měl přitom na mysli minulost, stejně jako současnost. Byl ovšem přesvědčen, že o nich lze hovořit pouze tehdy, je-li prokázána jejich realita. Odmítal aktualizovat to, co nebylo slovanským národům vlastní, a ostře se stavěl proti zromantizovanému či jakkoli jinak zidealizovanému obrazu. Aby byl přínos k poznání co nepřesnější a nejspřávnější, soustředil se na konkrétní děje. Ty pak začleňoval do kontextu širšího, nikoli jen slovanského dění. Macůrek nebyl stoupencem eskalace jakéhokoli sporu. S ohledem na aktuální dění a v porovnání s uherským a osmanským prostředím se může zdát, že německé raději ponechával stranou a věnoval mu malou pozornost. Macůrek ovšem nikdy neopomněl zdůraznit, že bez poznání jeho minulosti nelze správně vysvětlit historii slovanských národů, nejen českého a nejen těch, jichž se dění v německém prostoru bezprostředně dotýkalo. I to plynulo z jeho stěžejní premisy, podle níž jsou dějiny slovanských národů součástí

³⁷ R. Vlček, „Slavjanstvo kak opora formurujuščegosja čechoslovackogo gosudarstva (ideja, ideologija i gosudarstvennost“, in: J. I. Pivovarov – Je. P. Serapionova (ed.), *Konec Pervoj mirovoj vojny, raspad imperii i obrazovanije novych gosudarstv v Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevrope*, MGGU: Moskva 2020, v tisku.

³⁸ J. Macůrek, *Dějiny východních Slovanů*, 1, Melantrich: Praha 1947, s. 5–8.

širšího celku, jeho vlivu a často i retrográdního působení. Vše bylo pro něj v kauzálních příčinách a souvislostech.

Pokud se Macůrek věnoval dějinám idejí a ideologií, nikdy neabstrahoval od politických záležitostí. Opět to platilo především o jeho poznání vztahů mezi slovanskými národy, při jejichž rozboru zacházel až k tomu, co bychom dnes označovali jako dějiny každodennosti či široce pojaté kulturní dějiny.³⁹

Stěžejním argumentem oprávněnosti takového přístupu bylo pro Macůrka prokázání, že slovanské národy dlouhodobě žily v rámci států ovládaných jinými komunitami. To podle něj zcela přirozeně determinovalo jejich život v nejširších souvislostech. I ty sledoval jako kulturně civilizační. O jednoznačném slovanském specifiku odmítal hovořit. Nebránil se ovšem tomu psát o minulosti jednotlivých konkrétních slovanských zemí, srovnávat ji a hledat shody a rozdíly.⁴⁰

Toto vše, co se projevilo již při jeho zevrubném studiu historických pramenů v Rumunsku, Uhrách a Polsku na konci dvacátých let a na začátku třicátých let 20. století, spolu s vlivem soudobých polských historiků definitivně nasměrovalo jeho pojetí dějin slovanských zemí jinak, než je pojímal Bidlo. S tím souvisela skutečnost, že Macůrek v rumunském i polském prostředí nestudoval prameny „jen“ proto, aby identifikoval minulost národů v něm žijících (i to by ovšem bylo nesmírně cenné, protože takový pohled zatím českému dějepisce chyběl), ale i z toho důvodu (a zejména proto!), aby probádal ty z nich, které vysvětlovaly a ve své podstatě i potvrzovaly historické vazby mezi českým a rumunským a českým a polským etnikem; vazby, jež byly v jeho pojetí v mnohém podobné tomu, co později konkrétně na stejné metodologické bázi prokazoval i mezi dalšími slovanskými, stejně jako i slovanskými a neslovanskými národy.

Pro další profilování Macůrkova přístupu k dějinám slovanských zemí bylo cenné, že dostal možnost prezentovat jej na 3. jednání Svazu historických společností východní Evropy v roce 1933 ve Varšavě, které se uskutečnilo těsně před VII. mezinárodním historickým kongresem (srov. níže). V diskusi s ostatními se jen utvrdil v tom, že bez studia pramenů, jimiž by bylo možné jednoznačně prokázat historické skutečnosti a souvislosti, nelze vyřknout objektivní historický soud. To se záhy stalo jeho stěžejním metodologickým východiskem, jež také vysloveně vštěpoval všem svým žákům jak v Praze, tak později v Brně, případně jiných městech, kde jako pedagog kratší či delší dobu působil (např. po druhé světové válce v Bratislavě). Macůrek

³⁹ R. Vlček, „Kořeny a tradice českého pohledu na dějiny slavistiky“, in: E. Šlaufová – K. Skwarska – V. Čermák (ed.), *Proměny české slavistiky po roce 1989*, Slovanský ústav AV ČR, v. v. I.: Praha 2020, v tisku.

⁴⁰ J. Macůrek, *Dějepisectví evropského východu*, s. 9–13; J. Macůrek, „Místo Slovanů a východní Evropy v obecných dějinách“, *Slovanský přehled* 51, 1965, č. 6, s. 349–354.

byl v požadavku na historický rozbor činěný na základě kritické analýzy pramenů tak rigorózní, že jeho žáci museli absolvovat studijní cesty do zahraničních archivů. To sice bylo po roce 1948 výrazně složitější než dříve, ale pokud šlo o slovanské země přece jen schůdné. Macůrek pomáhal svými známostmi. Bez nich by se některé cesty neuskutečnily a témata, která svým žákům zadával, by zůstala nezpracována. Často se týkala nejen konkrétních vztahů mezi slovanskými národy, ale i jejich vzájemných reflexí. Ta se sice po druhé světové válce zdála být tzv. nosná, ale od února 1948 pouze tolerovaná. Macůrek je jistou formou politického oportunistu a ideologické úlitby dokázal udržet. Stále přitom dbal na pramenný základ, tedy určitou míru pozitivismu, kterým pak i jeho žáci čelili apriornímu doktrinářství tzv. marxistické historiografie.

Macůrkův striktní požadavek pracovat s prameny se stal stěžejním stavebním kamenem pro celou jeho školu historické slavistiky. Platilo to jak pro tu její část, která se věnovala slovanství jako souboru konkrétních idejí či ideologii a vztahům mezi slovanskými národy, tak pro tu, jež se soustředila na dějiny slavistiky. A dokonce i pro tu, která zůstala u bohemikální problematiky [např. Josef Válka (1929–2017) nebo Dušan Uhlíř (* 1938)].

Pokud se Josef Macůrek zamýšlel nad slovanstvím z pohledu, který se obvykle definuje jako slovanská vzájemnost,⁴¹ pak činil vše pro to, aby byl co nejkonkrétnější, zřetelný a svoje tvrzení měl jednoznačně prokázána. Zní to, jako bychom tento Macůrkův přístup neustále opakovali. Je to sice tak, ale především v dějinách idejí a ideologií, a o slovanské vzájemnosti to platí dvojnásobně, bývají obvyklé teoretické konstrukce, aniž by se za nimi skrývaly konkrétní dějinné projevy. Macůrek byl přesvědčen, a takto také usměrňoval práci svých žáků, že historie obecně, včetně té, která se věnuje dějinám idejí, ideologií a kulturně civilizačním projevům, je věda založená na exaktních vyjádřeních. Drtivou většinu jich lze najít jen v pramenech. Nejlépe v původních, uložených v archivech, ale případně i vydaných v různých souborech. V obou případech je nutné je hledat, kriticky hodnotit a využívat jak při výkladu národních, tak obecných dějin. Bez toho se dějepisná práce stává tautologií, vhodnou maximálně pro vizionářské konstrukce. To byl přesně ten důvod, pro který Macůrek jednoznačně odmítl *a priori* existenci všeslovanské vzájemnosti a zmiňoval ji pouze jako vizi. I slova o ní však spojoval s nutností mít její projevy podložené hodnověrným pramenným důkazem.

Pro Macůrka ovšem platil i opak: prameny mu prokazovaly, že vzájemnost mezi národy se projevovala v široké škále. V tomto vyjádření neměl na mysli to, co bychom

⁴¹ R. Vlček, „Faktor slovanství a slovanské vzájemnosti při formování moderního českého národa (středoevropské kontury)“, in: I. Pospíšil (ed.), *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Jan Slonek – nakladatelství Galium: Brno 2015, s. 395–404.

ve starším pojetí definovali jako „*kmenově*“ jednoznačně slovanské. Macůrek totiž přidal ke svým tématům o slovanství bádání o tom, co definoval jako „*slovanskou ne-vzájemnost*“. Šlo mu tím o prokázání existence rozporů mezi slovanskými národy. Podle Macůrkova bytostného přesvědčení právě ony v minulosti i současnosti deformovaly jejich vzájemné vztahy a ovlivňovaly to, co bychom dnes označili jako „vidění druhého“.

Macůrek proto jasně a zřetelně, opět důsledně na základě pramenů, prokazoval, že slovanskou vzájemnost nelze jen konstatovat, ale je nutné ji náležitě vysvětlovat, ukotvovat a zdůvodňovat. Protože vedle slovanské vzájemnosti existuje i slovanská ne-vzájemnost, lze hovořit o slovanství pouze tehdy, je-li v konkrétních případech zřetelné a je-li vymezeno proti své antitezi – ne-slovanství. Apriorní nadřazování jednoho či druhého Macůrek zásadně odmítal, stejně jako byl proti jejich kategorickému kladení proti sobě. Macůrkovo pojetí vycházelo z přesvědčení o historické vrstevnatosti, tedy kauzálních souvislostech stojících vedle sebe. Závěr, který z toho pak uplatňoval v celém svém vědeckém působení, byl jednoznačný: rozhodující jsou konkrétní děje bez ohledu na to, zda se jedná o slovanské či neslovanské prostředí. Apriorní sympatie a antipatie musejí jít v historickém výkladu stranou. Je nutné hledat vazby a souvislosti. Ponechá-li je historik stranou, přestane být skutečným historikem.⁴²

Macůrek místo a úlohu slovanské vzájemnosti nikdy nepodceňoval. Opakovaně ji prokazoval a upozorňoval zejména na její význam pro zkonsolidování národního vědomí slovanských národů a pro posílení jeho sebevědomí být vůči jiným národům svéráznými a svébytnými. Ani v nejmenším neumenšoval smysl a význam jejího studia. Dokonce naopak! Na prvním místě mu však šlo o konkrétní dějinné jevy, jejich vztahy a souvislosti, vzájemné vazby, ale i odlišnosti.

Na první pohled se může zdát, že s výše uvedeným přístupem nekorelovala jedna z jeho nejvýznamnějších prací – *Dějiny východních Slovanů*. Josef Macůrek ji začal psát ve druhé polovině třicátých let 20. století. Dokončoval ji během druhé světové války a nakonec vydal až roku 1947. Může se zdát, že šlo o složité peripetie. Ve skutečnosti v souvislosti s dobou vydání můžeme hovořit o shodě dobrých náhod. Poválečná doba byla pro publikování takových prací mimořádně příznivá. Slovanství obecně a poznávání jeho konkrétních projevů, minulost jednotlivých slovanských národů nevyjímaje, se v ní stalo organickou součástí vize o šťastné, mírové budoucnosti. Příspěť k tomu měly jak popularizující, tak odborné práce. Macůrek toho dokázal využít a nejen prací *Dějiny východních Slovanů* reagovat na stávající mimořádný zájem

⁴² J. Macůrek, „Slovanská myšlenka v českém životě politickém“, in: J. Macůrek (ed.), *Slovanství v českém národním životě*, Rovnost: Brno 1947, s. 20–56.

české společnosti o více či méně sousedící slovanské země. K tomu náležela i pozornost vůči Rusku, resp. Sovětskému svazu, přímo úměrně rostoucí od třicátých let 20. století. Osvobozením Československa Rudou armádou byla „jen“ zvýrazněna.⁴³

Dějiny východních Slovanů nelze spojovat jen s poválečnou společenskou euforií vůči Rusku a Sovětskému svazu, ale s celkovým vztahem Macůrka ke slovanství. K tomu náleží jedna zdánlivá marginálie. Macůrek měl celý život do jisté míry problém s obvyklým českým paradigmatem „Rusko“. Uvědomoval si totiž, že čeština nemá adekvátní slova pro ruské termíny „Rus“, označující státně politický celek existující do konce 17. století, a „Rossija“, vymezující imperiální Rusko od počátku 18. století. Byl si vědom spojení mnoha národností a z toho plynoucí značné kulturně civilizační nejednotnosti do velkého státního celku, označovaného českým geopolitickým paradigmatem Rusko. Stejně tak si byl vědom, že samotný tento pojem vlastně neoprávněně vnucuje přesvědčení o slovanské převaze „Ruska“. Proto odmítl napsat „dějiny Ruska“, ale tvořil „dějiny východních Slovanů“.⁴⁴

Macůrek, který měl tvorbu moderního ruského dějepisceví dobře nastudovánu, ostatně bez toho by nemohlo vzniknout jeho *Dějepisectví evropského východu*, ve své podstatě dokončené již před druhou světovou válkou, dobře věděl, že Rusko prošlo četnými peripetiemi imperiální expanze i rozpadu, a že tudíž výklad o jeho minulosti nemůže identifikovat výhradně s etnický ruským obyvatelstvem. Navíc evropská část Ruska, která byla tvořena především slovanským obyvatelstvem, sestávala minimálně ze tří velkých slovanských větví – velkoruské, maloruské (tj. ukrajinské) a běloruské. To vše vedlo k jednoznačnému rozhodnutí, že nenapodobí Píče ani Bidla v termínu „dějiny Ruska“ a důsledně užije pojem „dějiny východních Slovanů“. Z hlediska širšího slovanství pak šlo i o to, aby při tom pečlivě a opakovaně zdůrazňoval historické zvláštnosti Rusů, Bělorusů a Ukrajinců, vyzdvihl okamžiky, jež rozhodly v 19. století o formování vlastní národní identity Bělorusů a Ukrajinců, a aby zmiňoval i tradiční velkoruskou snahu tomuto úsilí bránit.⁴⁵

Dějiny východních Slovanů se metodologicky poněkud vymykaly Macůrkovým ostatním pracím. Nečerpal pro ně z primárních pramenů, ale ze sekundární literatury. Snad v tom působil jistý vzor Jaroslava Bidla, který na počátku 19. století navázal na jedno z prvních českých syntetických zpracování ruské minulosti – knihu archeologa a historika nejstarších dějin Josefa Ladislava Píče (1847–1911) – *Dějiny*

⁴³ R. Vlček, „Slovanská vzájemnost a panslavismus v českém pojetí v prvních letech po druhé světové válce“, in: *Slovanské historické studie* 23, Historický ústav: Praha 1997, s. 219–222.

⁴⁴ J. Macůrek, *Dějiny východních Slovanů*, 1, s. 9–16.

⁴⁵ J. Macůrek, *Dějiny východních Slovanů*, 1, s. 5–8; J. Šaur, „K nosným tradicím české historické rusistiky“, s. 219–222.

*národa ruského do konce 18. století*⁴⁶ dvousvazkovou, ale skutečným rozsahem nevelkou publikací *Dějiny Ruska v XIX. století*.⁴⁷ I Bidlova práce vznikla na základě sekundární literatury, ovšem takových velikanů ruského dějepisectví 19. století, jako byl Sergej Michajlovič Solovjov (1820–1879), Konstantin Dmitrijevič Kavelin (1818–1885), Vasil Osipovič Ključevskij (1841–1911), Pavel Gavrilovič Vinogradov (1854–1925) či Nikolaj Ivanovič Karejev (1850–1931).⁴⁸

Macůrek šel podobnou cestou. Ačkoli české historiografii bylo krátce po skončení druhé světové války vlastní hledět na Rusko s málo kritickým nadhledem vyvolaným snahou vyjádřit vděk ruskému (sovětskému) osvoboditeli za každou cenu, Macůrek dokázal udržet pozitivistický přístup vlastní uvedeným ruským historikům, a nebyl tudíž ve své práci o východoevropských dějinách ani rusofilem, ani rusofobem. Ostatně k tomu jej vedli jeho učitelé na Karlově univerzitě, on jej uplatňoval po celé meziválečné období a i později jej vštěpoval svým žákům.⁴⁹ Bez toho by nemohla vzniknout např. disertační práce jednoho z žáků Josefa Macůrka Vladislava Štátného (1928–2014) *Ohlasy Krymské války v českém dělnickém tisku*. Podle názvu a úvodních pasáží dobově ideologicky zabarvená práce byla důsledně založena na pramenech. Nepochybně může dodnes sloužit jako metodologické východisko při sledování tzv. vztahové problematiky a obrazu druhého.⁵⁰

I pro Macůrkovo zpracování *Dějin východních Slovanů* byl podstatný vliv polského přístupu. Polská historiografie totiž dříve než česká dospěla k poznání, že slovanská vzájemnost ve své zromantizované podobě 18. a 19. století vyprchala. A to prakticky ve všech slovanských zemích. Přesto Macůrek zůstával přesvědčen, že v českém (československém) prostředí i nadále sehrávala významnou roli. Ovšem ani zdaleka ne ve všeobjímajícím, panslovanském měřítku. Sympatické mu bylo novoslovanství, které akcentovalo konkrétní vazby mezi slovanskými státy. Macůrek na vztahu k Rusku upozornil na spojnicí ostatních Slovanů v podobě geopolitického osudu, v jehož důsledku pro ně bylo nezbytné slovanství rozvíjet dokonce i po první světové válce. Bylo totiž pro ně cennou oporou nejen reálné spolupráce, ale

⁴⁶ J. L. Píč, *Dějiny národa ruského. Do konce XVIII. století*, Matice česká: Praha 1889.

⁴⁷ J. Bidlo, *Dějiny Ruska v XIX. století*, J. Otto: Praha 1908.

⁴⁸ R. Vlček, „Konstantin Dmitrijevič Kavelin: profesionalizace ruského dějepisectví 19. století (příklad tvůrce státoprávní školy)“, in: J. Hanuš – R. Vlček (ed.), *Historik v proměnách doby a prostředí 19. století*. Matice moravská pro Historický ústav AV ČR, v. v. i., a pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura: Brno 2007, s. 99–120; R. Vlček, „Nikolaj Ivanovič Karejev (1850–1931)“, in: tamtéž, s. 289–314.

⁴⁹ R. Vlček, „Slovanská vzájemnost a panslavismus v českém pojetí“, s. 219–238.

⁵⁰ V. Štátný, „Ohlas Krymské války v českém dělnickém tisku“, in: *Slovanské historické studie*, Academia: Praha 1955, s. 7–55.

i ideologického státně politického vymezení. Historiografie k tomu mohla, a v Macůrkově pojetí dokonce musela, přispět konkrétními poznatky z minulosti. V tomto smyslu pro něj, a platilo to i pro období po druhé světové válce, sehrávalo v českém a slovenském prostředí slovanství stále mimořádnou úlohu. Jeho chápání slovanství, interpretované obvykle jako slovanská vzájemnost, jako jedna z opor formující se identity nového československého státu jak v meziválečném období, tak v době po druhé světové válce a v něm žijícího českého národa, nikdy nebylo nekritické. *Dějiny východních Slovanů* to jednoznačně prokázal. Stejně tak se v jiných pracích opíral o doložitelné zkušenosti z minulosti česko-polských vztahů a s nimi spojené spory o území v době formujícího se nového Polska a Československa, či z revolučních událostí v Rusku roku 1917, jež pro přemíru romantického slovanského okouzlení nevytvářely prostor.⁵¹

Už to bylo naznačeno, ale i v souvislosti s publikacemi, jež Macůrkovi vyšly krátce po druhé světové válce, je nutné podtrhnout, že ačkoli se to tak někdy ve zjednodušeném pohledu může jevit, rozhodně nebyl apolitickým člověkem. Velmi dobře si uvědomoval, jak doba, historická i současná ovlivňuje individuální i celá skupinová jednání. Bylo mu zcela zřejmé, že druhá světová válka v mnohém přinesla jak pro vědu, tak celou společnost zásadní změnu. Nicméně i proto se po válce také jemu jevilo slovanství se všemi jeho konkrétními projevy (včetně kritického rusofilství) jako nezpochybnitelný faktor, na němž je třeba, podobně jako po první světové válce, stavět československou státnost. Josef Macůrek se v tomto duchu v době svého děkanského působení na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně zasadil o řadu přednášek, kterou na přelomu let 1946 a 1947 pronesli profesori Masarykovy univerzity na její půdě, ve Slovanském ústavu v Praze a v Matici opavské v Opavě. Spojovalo je téma *Slovanství v českém národním životě*.⁵² Většina z nich pak vyšla ve stejnojmenném sborníku, který redigoval právě Macůrek. Na sborník *Slovanství v českém národním životě* v roce 1948 navázal další – *Obrysy Slovanstva*. Vznikl obdobným způsobem: na základě přednášek věnovaných tématu slovanství, tentokrát pronesených na jaře 1947 ve Slovanském ústavu v Praze. Jeho sestavovatelem byla další významná osobnost brněnské slavistiky – oproti Macůrkovi o třináct let starší literární vědec Frank Wollman (1888–1969). Josef Macůrek do něj poskytl studii „Dějiny Slovanstva – vědecký postulát či fikce?“⁵³

⁵¹ J. Macůrek, „Dějiny Slovanstva – vědecký postulát či fikce?“ in: A. Boháč – J. Malý – J. Eisner – J. Filip – J. Macůrek – F. Wollman, *Obrysy Slovanstva. Sborník přednášek Slovanského ústavu v Praze*, Orbis: Praha 1948, s. 163–164.

⁵² J. Macůrek, „Úvodem“, in: J. Macůrek (ed.), *Slovanství v českém národním životě*, Rovnost: Brno 1947, s. 5.

⁵³ J. Macůrek, „Dějiny Slovanstva – vědecký postulát či fikce“, s. 94–167.

4. Macůrkova organizační práce po druhé světové válce

Josef Macůrek se habilitoval v Praze v roce 1930. V letech 1930–1935 vypisoval na tamní Filozofické fakultě přednášky z historie rumunského národa a uherského státu. Vztahy v historickém semináři byly, jak např. kulantně uvedl jeden z Macůrkových žáků Ctibor Nečas (1933–2017), „svým způsobem komplikované“.⁵⁴ Macůrek v něm nenalezal perspektivu, a proto se začal zaobírat myšlenkou odejít na jinou vysokou školu v Československu. Nabízela se Bratislava, ale nakonec v roce 1935 přešel do Brna. Neztotožňoval se sice s nabízeným zaměřením na dějiny Slovanů, již tehdy požadoval obecné dějiny se zvláštním zřetelem k dějinám slovanským, ale nakonec, po ujištění, že faktické profilování bude v kontextu světových dějin možné, kývnul na to, aby se toho roku stal nejprve mimořádným profesorem a krátce před uzavřením českých vysokých škol v roce 1939 řádným profesorem slovanských dějin. Je třeba upřesnit, že oficiální jmenování profesorem obdržel až po skončení světové války, rozhodnutím prezidenta republiky ze dne 9. listopadu 1945, ovšem s platností od 28. října 1939.⁵⁵

Nacistický režim postihl českou vědu nejen uzavřením vysokých škol, ale i fyzickou likvidací řady jejích představitelů. Na nově otevřené vysoké školy se pak v roce 1945 vrátilo několik ročníků těch, kteří po uzavření vysokých škol v listopadu 1939 nemohli dostudovat, a těch, kteří museli na studium v době války čekat. Macůrek se ihned po otevření vysokých škol pustil s vervou do další vědecké, pedagogické i organizační práce. Začal tam, kde v roce 1939 skončil. K tomu měl v průběhu války, díky skutečnosti, že se mu podařilo vyhnout se nucenému nasazení v Německu, připraveno několik rukopisů. Záhy se také zapojil do obnovy badatelských a vzdělávacích institucí. Ještě roku 1945 se stal řádným členem Slovanského ústavu (mimořádným byl od roku 1931). Jeho činnost, vymezená zákonem přijatým Národním shromážděním ČSR 22. ledna 1922, byla prakticky realizovaná až od roku 1928, aby byla silně omezena nacistickou okupací. Krátce po osvobození ČSR se začala intenzivně rozvíjet.⁵⁶

⁵⁴ C. Nečas, „Osobnost Josefa Macůrka (Učitelství působení na Masarykově universitě v Brně)“, in: V. Goněc (ed.), *Viginti lustra complenti oblatum*, s. 10.

⁵⁵ Dopis J. Macůrka B. Navrátilovi (15. 11. 1931) – Moravský zemský archiv v Brně, fond G, kart. 57.

⁵⁶ *Sbírka zákonů a nařízení státu československého* (částka 11, 10. února 1922) [on-line], <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1922/011-1922.pdf> [1. 2. 2020]; J. Bečka, „Slovanský ústav v letech 1922–1963“, in: *Slovanský ústav v Praze. 70 let činnosti*, s. 19–33; L. Vlčková

V letech 1946–1947 J. Macůrek působil jako děkan a v následném funkčním období jako proděkan Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. V této době se výrazně podílel nejen na celkové poválečné obnově vědy a výuky, ale i na profilmování některých vědních oborů. Zejména toho, který mu byl nejbližší, dějin zemí střední, východní a jihovýchodní Evropy. Jenomže přišly události února 1948, nástup totalitní moci a dogmatická vše zahrnující ideologie.⁵⁷

Poučkové čistky tvrdě zasáhly jak vědecké prostředí, tak vysokoškolskou výuku. Postihly jak učitele, tak studenty. Řada z nich musela z politických důvodů z vysokých škol odejít. Likvidovány byly celé společenskovední obory, např. sociologie. Již v prvním popřevratovém akademickém roce 1948–1949 byly zavedeny nové studijní a zkušební předpisy, v přijímacím řízení se respektovala třídní politická kritéria. Zákon Národního shromáždění č. 58/1950 Sb., o vysokých školách, definitivně odstranil vysokoškolskou autonomii. Co se při tom dělo na univerzitě, na níž Macůrek působil, popisuje ve svých vzpomínkách významná osobnost druhé poloviny 20. století, historik Jaroslav Mezník (1928–2008).⁵⁸

Macůrek nepatřil k prominentům komunistického režimu, vydávání jeho prací po únorovém převratu roku 1948 bylo provázeno obtížemi. Jím vedený seminář dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy byl zrušen. Macůrkovi se jej však podařilo obnovit. Jednalo se o katedru dějin SSSR, střední a jihovýchodní Evropy, která byla na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity ustavena v roce 1957. Macůrek stál v jejím čele do roku 1970. Proč se tak stalo? Doba, kdy došlo ke vzniku katedry, byla pro existenci takového pracoviště příhodná. Rusistika se ve všech svých podobách stala politicky zajímavou. Dokonce nejen v tzv. východním bloku. Poválečná sovětsko-americká bipolarita ústící nejprve v padesátých letech 20. století do studené a poté dokonce horké války vedla ke zvýšenému zájmu o vše sovětské (ruské), včetně historických konotací a širších geopolitických souvislostí, především v regionu bloku zemí náležejících do tzv. světové socialistické soustavy. Ale nejen v ní. Zájem o střední, východní a jihovýchodní Evropu tím nesmírně vzrostl.⁵⁹ Šlo přitom o déle trvající trend. Macůrek mohl využít i zvýšený systematický zájem

---

Kryčerová, „Brněnská pobočka Slovanského ústavu – historické oddělení“, in: E. Šlaurová – K. Skwarska – V. Čermák (ed.), *Proměny české slavistiky po roce 1989*, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.: Praha 2020, v tisku.

⁵⁷ L. Fasora – J. Hanuš, *Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Pohledy na dějiny a současnost*, Masarykova univerzita: Brno 2010, s. 36–43.

⁵⁸ J. Mezník, *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*, Matice moravská: Brno 2005, s. 14–19.

⁵⁹ A. Applebaumová, *Železná opona. Podrobení východní Evropy 1944–1956*, Beta – Dobrovský & Ševčík: Praha – Plzeň 2014, s. 19–32.

o celou balkánskou a maďarskou problematiku. Zkušené odborníky s tímto zaměřením bylo třeba vychovat, ale kabinet hungaristiky a balkanistiky byl jeho přičiněním zřízen až v roce 1966. Klíčovou úlohu v něm sehrál jeden z Macůrkových žáků Josef Kabrda (1906–1968), jeho první vedoucí. Nelze ovšem zapomenout ani na další osobnosti tohoto kabinetu, především hungaristy Richarda Pražáka (1931–2010) a Martu Romportlovou (*1939).

O vzniku Slovanského ústavu jako instituce zřízené ze zákona v roce 1922 jsme se již zmínili. Stejně tak již bylo konstatováno, že Josef Macůrek byl roku 1931 zvolen mimořádným členem Slovanského ústavu. Mimochodem, stalo se tak současně s volbou Huberta Ripky, jehož názory na slovanství v meziválečné době bychom mohli s Macůrkovými v leccems porovnávat.⁶⁰ K aktivnímu působení ve Slovanském ústavu měl Macůrek všechny dispozice, i když mu bylo tehdy teprve třicet let a krátce předtím dosáhl hodnosti docenta. Šlo především o Macůrkovo tematické zaměření. Vždyť jedním z úkolů Slovanského ústavu bylo zkoumání vzájemných historických vztahů mezi slovanskými národy, vydávání knih o nich a konání přednášek na toto téma. Předběhneme poněkud sled událostí a doplníme, že v roce 1948 byla činnost Slovanského ústavu rozšířena o studium dějin konkrétních slovanských národů a současně byla zřízena jeho brněnská pobočka. Josef Macůrek se nejen zasloužil o její zřízení, o možnosti, aby vznikla, jednal již o několik let dříve z pozice děkana brněnské Filozofické fakulty, ale také ji pak vedl a pracoval v ní. Na skutečnost, že v ní pracoval, upozorňujeme zejména v souvislosti s přechodem Slovanského ústavu a jeho brněnské pobočky do struktury ČSAV. Ta byla oficiálně ustavena v listopadu 1952 jako ústřední vědecká organizace tvořená soustavou badatelských pracovišť.⁶¹ Od 1. ledna 1953 začal v jejím rámci pracovat i Slovanský ústav ČSAV (SLÚ) včetně jeho brněnské pobočky jako detašovaného pracoviště. S platností k 1. lednu 1954 byla zřízena Brněnská základna pracovišť ČSAV, která měla pracoviště v Brně na starosti především po stránce hospodářské, ale zasahovala i do jejich organizační struktury. Její ředitel a referent pro kádrovou práci měli velký vliv na jejich personální obsazení. Bylo tomu tak ovšem i proto, že většina tehdejších brněnských pracovišť byla tvořena jen několika pracovníky. Pobočka SLÚ se svými osmi pracovníky patřila k největším. Předpokládalo se ovšem jejich rozšiřování, na němž se měla právě Brněnská základna podílet.⁶²

⁶⁰ *Ročenka Slovanského ústavu*, 3, Slovanský ústav: Praha 1931, s. 63.

⁶¹ M. Franc – V. Dvořáčková a kol., *Dějiny Československé akademie věd I, 1952–1962*, Academia: Praha 2019, s. 170–180.

⁶² MÚA AV ČR, f. Presidium ČSAV, sign. P – ČSAV, kart. 1, Zápis ze 14. zasedání prezidia ČSAV 3. 7. 1953.

Jeden z problémů bránících rychlému rozvoji brněnských pracovišť ČSAV tkvěl v tom, že většina skutečných badatelů pracovala na vysokých školách. Pracovní prolnutí mezi pracovištěm ČSAV a vysokou školou se nepředpokládalo. Dokonce musel vzniknout institut externích vedoucích, přesněji, v dobové dikci „externích ředitelů“, tedy osobností, které řídily pobočku, aniž by byly jejími zaměstnanci. Brněnská základna měla činnost koordinovat prostřednictvím vědecké rady, jež měla být rovněž sestavena především z externistů pracujících na vysokých školách. Macůrek byl jednou z mála výjimek, kdy osobnost plně činná na vysoké škole současně řídila pracoviště ČSAV a podílela se na plnění jeho pracovních úkolů. Bylo to velmi důležité pro formování jeho školy, která byla personálně tvořena především osobami pracujícími na vysokých školách nebo pracovištích ČSAV, ale tematicky a metodologicky osobností Josefa Macůrka velmi úzce propojenými.

Na začátku druhé poloviny padesátých let 20. století začal J. Macůrek ve spolupráci s vedoucím brněnské pobočky Archeologického ústavu ČSAV Josefem Poulíkem (1910–1998) rozvíjet aktivitu, která měla vést k reorganizaci Brněnské základny. Skrývala se za ní snaha především odborně provázat brněnská pracoviště s pražskými a posílit tím vědecké obory ve vztahu k zahraničí. V důsledku toho byly ale rozhodující kroky učiněny ze strany prezidia ČSAV, Brněnské základně zůstala jen starost o hospodářské záležitosti poboček a malých brněnských pracovišť. Ostatní věci včetně personálních se řešily prostřednictvím mateřských pracovišť, či dokonce jim nadřizených vědeckých kolegií.⁶³

Z pohledu dějin ČSAV jako celostátní instituce byla, možná, funkce Brněnské základny ČSAV marginální záležitostí. Pro pobočku SLÚ však určitě nikoli. Umožnila totiž propojení základního badatelského výzkumu, jenž byl oficiálně dedikován akademickým pracovištím, s vědecko-pedagogickým zaměřením, vlastním vysokým školám, a udržení osobních vazeb mezi učiteli a jejich žáky. Především šlo o neoficiální vazby, při kterých se tvořila mimořádně cenná poznání, inspirace i závěrečné myšlenky.⁶⁴

V souvislosti s existencí Brněnské základny ČSAV si zaslouží zmínku Macůrkova aktivita směřující k založení odborného periodika – sborníku *Slovanské historické studie*. Jeho úkolem bylo prezentovat práce z dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy s přesahy do literatury, jazykovědy, archeologie a dějin umění. Jejich první

⁶³ R. Vlček – L. Vlčková Kryčerová, „Příběh brněnského pracoviště Archeologického ústavu Akademie věd ČR (1945–1990) pod vedením Josefa Poulíka“, in: L. Poláček a kol., *Archeologický ústav Akademie věd v Brně – 50 let samostatnosti*, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.: Brno 2020, v tisku.

⁶⁴ L. Vlčková Kryčerová, „Brněnská pobočka Slovanského ústavu – historické oddělení“, in: E. Šlaufová – K. Skwarska – V. Čermák (ed.), *Proměny české slavistiky po roce 1989*.

číslo vyšlo v roce 1955. Nejen v něm, ale i v dalších se výrazně prezentovali Macůrkovi žáci. Zřetelně ukázali, jak jsou schopni v praxi aplikovat to, co je Josef Macůrek naučil.⁶⁵

Výše jsme uvedli příklad studie Vladislava Šťastného. Z dnešního pohledu mohou i další témata leckteré z publikovaných studií působit dobově tendenčním dojmem. Nelze pominout fakt, že respektovaly dikci tehdejší československé marxistické historiografie akcentující třídní obraz společnosti. Ale hlubší sonda do základu, ze kterého čerpaly, a způsob jejich kritického zpracování prozrazuje erudici v historiografické praxi a schopnost přinést i přesto do obrazu dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy obohacující poznatky.

Vydávání *Slovanských historických studií* lze začlenit do Macůrkova úsilí o to, aby byl jeho obor tzv. vidět. Opět mu šlo především o dějiny slovanských národů, vztahy mezi nimi a o od konce padesátých let 20. století jím stále více prosazované dějiny slavistiky; na prvním místě dějiny historické slavistiky, ovšem, a to mu bylo dlouhodobě vlastní při pedagogickém a pedagogicko-organizačním působení, s širokými přesahy do jazyka, literatury, právní vědy, uměnovědy, etnografie i folkloristiky. Rozhodně však nebylo jeho zásluhou, že v roce 1963 došlo v rámci ČSAV k výrazné reorganizaci studia dějin, jazyků a literatur národů střední, východní a jihovýchodní Evropy. Po zrušení SLÚ a Československo-sovětského institutu ČSAV (ČSI), pracoviště zaměřeného na studium ruského jazyka, dějin a literatury, jež bylo založeno již roku 1950 jako všeobjímající instituce mající zprostředkovávat československé vědě zkušenosti sovětské a jehož část po rekonstrukci vešla do sestavy ČSAV, vznikl z jejich historických oddělení Ústav dějin evropských socialistických zemí ČSAV (ÚDESZ). Následná transformace ÚDESZ ovšem s Josefem Macůrkem velmi úzce souvisela. Šlo o jeho proměnu v roce 1968 do podoby Ústavu dějin východní Evropy (ÚDVE).⁶⁶

Počínaje ÚDESZ se pracoviště ČSAV, s nímž měl Macůrek co do činění, vždy soustředilo výhradně na dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy. Vedoucím jeho brněnské pobočky byl od roku 1964 jeden z Macůrkových nejlepších žáků Vladislav Šťastný (1928–2014), pobočku ÚDVE pak v letech 1968–1969 vedl další z jeho předních žáků, Milan Šmerda (1925–2008).

V průběhu tzv. pražského jara v roce 1968 stanul Josef Macůrek jako skutečný odborník na dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy v čele celého ÚDVE.

⁶⁵ R. Vlček, „Tradice českých bádání o minulosti carského Ruska“, s. 539–588.

⁶⁶ L. Vlčková Kryčerová, *Studium dějin Ruska a SSSR v dílech československých historiků 1945–1989 ve vazbě k Československo-sovětským institutům a Ústavu dějin evropských socialistických zemí ČSAV*. Disertační práce. Filozofická fakulta, Masarykova univerzita: Brno 2020.

V té době již patřil mezi členy-korespondenty ČSAV a vědecké kolegium historie zpracovávalo návrh na jeho zvolení mezi řádné členy ČSAV – akademiky. *Akční program ČSAV* připravující v podmínkách obrodného procesu let 1968–1969 transformaci Akademie věd předpokládal organizaci badatelské práce na federativním principu: připravovalo se ustavení České akademie věd (ČAV) a Slovenské akademie věd (SAV). Josef Macůrek byl na základě návrhu Masarykovy univerzity a po projednání v kolegiu historie ČSAV navržen za řádného člena ČAV.⁶⁷ Nástup normalizace ovšem transformační proces zastavil, ČAV nevznikla.

Skutečnost, že se Macůrek nestal řádným členem ČSAV, nebyla tak vážná jako to, že se mu nepodařilo zrealizovat záměr, aby z ÚDVE vzniklo moderní badatelské centrum, metodologicky i tematicky konkurenceschopné vůči obdobným pracovištím tzv. „Ostforschung“ ve světě. Macůrek měl totiž na úkol budovat takové pracoviště velmi málo času. Již v dubnu 1969 všechny společenskovední ústavy ČSAV pocítily tvrdý normalizační tlak. Jeho začátkem byla ostrá kritika ze strany ÚV KSČ vůči publikaci Historického ústavu ČSAV *Sedm pražských dní* pojednávající o okupaci Československa v srpnu 1968. Normalizátoři ÚDVE toho využili jako precedentu vůči celému reformujícímu se ÚDVE, a zejména Josefu Macůrkovi. Použili vše, co jen bylo možné. Vyčítali mu i samotný název ÚDVE, údajně doslovně napodobující německý „Ostforschung“. Zejména Václav Král (1926–1983), jehož vliv v ÚDVE Macůrek po svém usednutí do ředitelského křesla umenšil, se tím snažil „jasně“ prokázat, že se Macůrek hlásil k západní vědě.⁶⁸ To ale před polovinou roku 1969 k jeho odvolání z funkce ředitele nestačilo. Macůrkova pozice byla pevná, ostatně připravovala se jeho volba za řádného člena ČSAV. Za Macůrka se postavilo nejen vedení vědeckého kolegia historie, ale i tehdejší vedení ČSAV v čele s jeho předsedou Františkem Šormem (1913–1980). Normalizátoři, především jejich dva koryfeje pracující v ÚDVE Čestmír Amort (1922–2013) a Václav Král, museli hledat další důvody. Záminkou se jim stalo jejich odvolání z řídicích funkcí v ústavu kvůli jejich pomlouvačné kampani. Obrátili se na příslušné oddělení ÚV KSČ, kde měli svoje známé. Normalizace postupovala, její nositelé posilovali pozice. František Šorm byl oddělením pro školství a vědu ÚV KSČ důrazně vyzván, aby Macůrka odvolal. Když to odmítl, doplatil na to. K jeho vynucené rezignaci na post předsedy ČSAV sice přispěla řada okolností, ale Macůrkova „kauza“ mezi nimi zaujímal významné místo.

Macůrek byl tehdy děním kolem jeho osoby do slova a do písmene zhnusený. S ohledem na pomlouvačné dění a komplikující se zdravotní stav, jemuž cestování

⁶⁷ MÚA AV ČR, fond Vědecké kolegium historie, sign. VKH ČSAV, 022, kart. 4, Dopis předsedy Vědeckého kolegia historie P. Olivy Přípravné komisi ČAV z 15. 7. 1969.

⁶⁸ MÚA AV ČR, fond ČSI II, kart. 18, sign. 1, 1969–1977, Zprávy o činnosti ČSI, Analýza činnosti ČSI ČSAV za léta 1966–1971.

do Prahy neprospívalo, byl nejpozději od září 1969 odhodlaný rezignovat. Oficiálně však byl z postu ředitele odvolaný až v listopadu 1969, a to Šormovým nástupcem Jaroslavem Kožešníkem (1907–1985).

To již bylo tažení proti celému ÚDVE a jeho odborné koncepci moderního zpracování dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy v plném proudu. Již 19. září 1969 totiž přijalo předsednictvo ÚV KSČ usnesení, kterým měl být ÚDVE co nejdříve zrušen a místo něj mělo dojít k obnovení ČSI. K 1. listopadu 1969 byl také jmenován jeho ředitel – Václav Král.⁶⁹ ČSI se konstituoval a pracoval pod bezprostředním dohledem oddělení vědy a školství ÚV KSČ. Na rozdíl od ČSI, který existoval v letech 1950–1963, byl výhradně historickým pracovištěm s maximálním důrazem na dějiny zemí evropské socialistické soustavy.⁷⁰

Vrátme se k Brnu. V brněnské pobočce ČSI, která nahradila pobočku ÚDVE, k zásadním personálním změnám nedošlo. I nadále v ní působili na pozici vědeckých pracovníků přími žáci Josefa Macůrka a osoby, které byly jeho tematickému a metodologickému zaměření blízké. I když nestraníka Milana Šmerdu musel na místě vedoucího vystřídat straník Vladislav Šťastný. Obdobně tomu bylo na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, přesněji Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Nastaly sice kádrové změny týkající se pozice řídicích pracovníků, některým pedagogům bylo zakázáno učit, ale většinou na fakultě zůstali jako nepedagogičtí pracovníci. Pokud šlo o Macůrkovy žáky, mohli nadále rozvíjet jeho koncepci dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy. Přesněji, bylo nutné ji skrývat pod oficiálně stanovené a státními i krajskými stranickými orgány schválené tzv. státní plány základního výzkumu. Obvykle byly s ohledem na dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy staršího období formulovány jako *Předpoklady socialistických revolucí*. Pod něj dokonce byly zařazeny i dějiny slavistiky. Macůrkovy tematické záměry však zůstaly do značné míry zachovány. Jistě k tomu přispěl i oficiální postoj koryfeů sovětské slavistiky, kteří za jejími bádáními spatřovali příležitost, jak zvýraznit přednosti tzv. východního světa.

Zaměření na dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy v Brně rozvíjely osoby, jimž prof. Macůrek předal velké znalosti historického řemesla jak v rovině analytické, zejména práce s prameny, tak syntetické, potřebné především při tvorbě souhrnných děl o dějinách celých národů či států. A připomeňme rovněž jejich vynikající erudovanost v oblasti dějin vědy. Zejména Milan Kudělka (1923–2005)

⁶⁹ M. Šmidák, *Institucionální vývoj Československé akademie věd v letech 1960–1969 očima jednoho z přímých aktérů*, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.: Praha 2011, s. 190.

⁷⁰ L. Vlčková Kryčerová, „Studium dějin Ruska a SSSR v Československé akademii věd 1950–1969. Československo-sovětský institut a Ústav dějin evropských socialistických zemí“, *Slovanský přehled* 101, 2015, č. 2, s. 349–355.

a Zdeněk Šimeček (1929–2019) v šedesátých letech 20. století ještě pod bezprostředním Macůrkovým vedením iniciovali bohaté diskuse o tematickém i metodologickém vymezení dějin slavistiky. Pro VI. mezinárodní kongres slavistů, jenž se uskutečnil v létě roku 1968 krátce před sovětskou intervencí, připravili nejen doma, ale i v zahraničí velmi ceněná vystoupení o tomto problému.⁷¹ Jejich součástí bylo představení tezí, které se pak staly základem o čtyři roky později vydaného slovníku slavistů – Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od roku 1760. Současně, především zásluhou Milana Kudělky a Zdeňka Šimečka, ale pod bezprostředním metodologickým vedením Josefa Macůrka, se v této době začaly připravovat v mezinárodním měřítku ojedinělé dějiny české a československé slavistiky.⁷²

5. Brněnská škola dějin slavistiky

Josef Macůrek během svého pedagogického působení vyškolil řadu odborníků na dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy. Někteří se etablovali v badatelských institucích, jiní na vysokých školách. Spojovala je tematika a metodologie, kterou přejali od Josefa Macůrka. Nejednou pak na to vzpomínali.⁷³ Také on vzpomínal na ně. Např. ve svých posmrtně vydaných memoárech. Macůrek také nejednou vyzdvihoval jejich tematické zaměření, např. Vladislava Štastného na země dnes bývalé Jugoslávie, Milana Šmerdy na Polsko, Františka Hejla na Rusko, Josefa Kolečky na země střední Evropy, Andělína Grobelného na Slezsko atd.⁷⁴

Není naším cílem o každém z nich pojednávat, i když by si to jejich práce jistě zasloužila. Věnujeme se především těm, kteří se zabývali dějinami slavistiky, a co se týče historické slavistiky v širších souvislostech, pak těm, kteří i toto studium spojovali s dějinami slavistiky. Než však začneme, musíme upozornit v souvislosti s Macůrkem a dějinami slavistiky ještě na jednu podstatnou okolnost. Tou byl jeho zevrubný zájem o dějiny dějepisectví přesahující od konce čtyřicátých let 20. století právě do slavistiky, především historické slavistiky, ovšem pojímané jako podstatná součást jazykovědné a literární slavistiky. Taková, jež ji historickými tématy a historickými metodami nejen obohacovala, ale dodávala jí i komplexní obraz. Osobností z jeho žáků, která toto pojetí rozpracovala nejvíce, byl literární vědec, absolvent filozofické fakulty brněnské univerzity, Milan Kudělka. Skutečnost jeho literárněvědného

⁷¹ „Slavistika a slovanství. Příspěvky k teorii a dějinám“, *Slovanské historické studie* 7, 1968.

⁷² M. Kudělka, „O studiu dějin slavistiky“, *Slovanské historické studie* 7, 1968, s. 66–68.

⁷³ Srov. např. V. Goněc, *Josepho Macůrek viginti lustra complenti oblatum*.

⁷⁴ J. Macůrek, *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích*, s. 68–70, 74–76 aj.

školení jej spojovala s Macůrkovou vizí historické slavistiky velmi úzce provázané s literaturou a lingvistikou. Podívejme se proto na toto pojetí, jež se stalo charakteristické pro podstatnou část brněnské školy dějin slavistiky, podrobněji.

Kudělka začal v roce 1953 pracovat pod vedením Josefa Macůrka v brněnské pobočce SLÚ.⁷⁵ Nejen na Kudělku, který se původně věnoval „pouze“ polonistice, ale i na další osobnosti brněnské pobočky Slovanského ústavu sledující historicko-slavistickou linii [Vladislav Šťastný (1928–2014), Milan Šmerda (1925–2008), Blanka Pitronová (1928–2006) aj.] měla vliv skutečnost, že právě v té době rostl zájem o dějiny slavistiky v mezinárodním měřítku. Nejen pro československou slavistiku, řídicí se již striktně sovětskými vlivy, byl v tomto směru velmi důležitý IV. mezinárodní sjezd slavistů, který se uskutečnil v roce 1958 v Moskvě. Na něm byla ustavena Mezinárodní komise pro dějiny slavistiky. Měla za úkol působit na právě ustanovované národní slavistické komitety takovým způsobem, aby se nevěnovaly pouze osvědčeným konkrétním slavistickým tématům, jako byla slavistická filologie, ale aby se také zaměřily na další subdisciplíny, včetně dějin vlastního oboru. Jak upozornil ve své pozdější práci Milan Kudělka, usnesení IV. mezinárodního sjezdu slavistů bylo přelomovým rozhodnutím, neboť „*pro tehdejší pojetí slavistiky bylo příznačné, že slavistická práce v historické vědě byla v mezinárodním měřítku organizována zvlášť, a to v Mezinárodní komisi slovanských studií zřízené při Mezinárodním komitétu historických věd*“.⁷⁶

Krátce po sjezdu, ovšem již s dřívějšími úvahami, se v Československu rozproudily diskuse, co bylo, co je a co by mělo být obsahem „moderní“ slavistiky a jaké jsou kořeny jednotlivých názorů. Šlo rovněž o zdůvodnění, jaké vymezení měli slavisté a slavistika jako obor dříve a jakých vědních disciplín, objektivně stojících za jejími hranicemi, by se měla dotýkat.⁷⁷

Zpráva o činnosti Milana Kudělky za rok 1959 zřetelně ukazuje, že se pustil s vervou nejen do těchto úvah, ale i do promýšlení koncepce moderní historické slavistiky, především té její části, jež měla reflektovat dějiny svého oboru. Josef Macůrek Kudělkovu aktivitu plně podpořil. Snad tak učinil i proto, že se pro Československý komitét slavistů, jenž vznikl již roku 1956, přihlásil k úkolu pracovat na koncepci dějin slavistiky. Dokonce padl návrh, aby se Kudělka stal členem Československého komitétu slavistů a „staral se“ v něm právě o tento úkol. Nakonec z toho však sešlo, patrně proto, že nebyl členem KSČ. Nadto se údajně málo veřejně angažoval. Milan Kudělka se ovšem stal členem Československé komise pro

⁷⁵ R. Vlček, „Milan Kudělka (1922–2005)“, in: R. Baron – R. Madecki a kol., *Česká polonistická studia*, s. 429–432.

⁷⁶ M. Kudělka, *O pojetí slavistiky*, Academia: Praha 1984, s. 176.

⁷⁷ L. Ďurovič, „Komissii Meždunarodnogo kmiteta slavistov“, *Slavia* 37, 1968, s. 386–387.

dějiny slavistiky, jež byla při Československém komitétu slavistů krátce po moskevském sjezdu ustavena. V této pozici se nejprve pustil do rekognoskace toho, co již bylo na poli dějin slavistiky vykonáno. Napodobil tím obvyklý Macůrkův přístup, podle něhož bylo nejprve nutné soustředit se na heuristiku, a teprve následně na poznávání vlastního problému. Jedním z vážných prohřešků, jak Macůrek svým žákům vždy vštěpoval, by bylo bádání o již probádaném. Připouštěl sice přehodnocení starších poznatků, ale pouze s náležitým zdůvodněním.⁷⁸

Kudělkův přístup umožnil zhodnocení geneze a vývoje historicko-slavistických prací v meziválečném Československu a v době, jež následovala krátce po skončení druhé světové války. Zprávu o tom přednesl mj. na zasedání Mezinárodní komise pro studium dějin slavistiky, které se uskutečnilo v květnu 1960 ve Vídni. Kudělka v ní uvedl řadu dílčích studií, které o dějinách slavistiky v posledních letech v Československu vznikly, vyzdvihl takto vytvořenou tradici, ale odmítl další soustředění na obvyklý trend. Tím bylo zaměření na konkrétní osobnosti. Kudělkovi totiž již tehdy šlo o více. Dějiny slavistiky pojímal jako obor, jehož úkolem je vytvořit pro slavistiku „přidanou hodnotu“ v podobě objasnění historických souvislostí, za nichž a kvůli nimž se názory rodily, formovaly, mezi sebou soupeřily, ale také se svářily. S odvoláním na zatím jen stručně načrtnuté takové pojetí vyzdvihl právě zahájenou bibliografickou práci k dějinám československé slavistiky. Její cíl definoval jako první krok k cíli vytvořit základní přehledné syntetické dílo o dějinách slavistiky v Československu.⁷⁹

Kudělka se ve svém vystoupení opíral o starší, již z meziválečné doby pocházející vizi sestavit bibliografii mezinárodní slavistiky a databázi významných osobností světové slavistiky. Aby toho bylo alespoň v československém prostředí zčásti dosaženo, rozvinula se v roce 1965 na základě Macůrkovy iniciativy na stránkách *Slovanského přehledu*, časopisu od roku 1964 vydávaného ÚDESZ, a směřovaného výhradně k odborné historii, diskuse o náplni a významu historické slavistiky.⁸⁰ Nešlo v ní jen o dějiny slavistiky. Vlastně na prvním místě stála otázka vztahu historie a slavistiky. Důležitým impulzem totiž byly úvahy o významu obecných dějin, které publikoval krátce předtím v ústředním časopise československých historiků přední medievalista František Graus (1921–1989).⁸¹

⁷⁸ R. Vlček, „Kořeny a tradice českého pohledu na dějiny slavistiky“, in: *Proměny české slavistiky po roce 1989*, v tisku.

⁷⁹ K. Horálek – M. Kudělka, „Der heutige Stand und die Aufgaben der Geschichte der Slawistik in der Tschechoslowakei“, *Wiener slawistisches Jahrbuch*, Herman Böhlau Nachf.: Graz – Köln 8, 1960, s. 127–140

⁸⁰ *Slovanský přehled*, 50, 1964, č. 1, s. 1–2.

⁸¹ F. Graus, „Světové dějiny a úkoly československé historiografie“, *Československý časopis historický* 13, 1965, č. 4, s. 521–528.

Do diskuse o náplni historické slavistiky a o jejím vztahu k historiografii se zapojila řada československých historiků. Nepřekročila sice národní rámec, ale i přesto sehrála velkou roli. Někteří sice význam historické slavistiky marginalizovali, jiní však, tak jako Macůrek a Kudělka, upozorňovali na její význam.⁸² Jistým završením se stalo pojetí Milana Kudělky, který jej o tři roky později zevrubněji rozebral v písemné verzi svého vystoupení na VI. mezinárodním sjezdu slavistů. Odmítl v něm dějiny slovanských národů jako automatickou součást slavistiky a zdůraznil, že jsou především záležitostí historiografie. Historická slavistika byla podle něj tvořena něčím zcela jiným. Především tím, co pomáhalo objasnit vztahy, názory a ideje slovanského prostředí v historickém kontextu. Do jisté míry interpretoval historickou slavistiku jako pomocnou, ovšem velmi důležitou slavistickou disciplínu. Za její specifickou část označil dějiny slavistiky. Nikoli ve smyslu sledování názorů jednotlivých osobností či jednotlivých slovanských myšlenkových proudů. Výklad o nich historické slavistice neupíral, ale opět pouze v případě zohlednění širokého kontextu historických souvislostí. Podle Kudělky šlo o to, v čem se slavistika (včetně výše definované historické slavistiky) vyvíjela, proměňovala a v jednotlivých svých částech, zejména jazykovědě a literární vědě, konstituovala.⁸³

Diskuse o historické slavistice byla zajímavá, bez praktického uplatnění jejích závěrů by však žádný větší význam neměla. Musíme proto upozornit na ojedinělý výstup, kterým se krátce nato stala syntéza *Slovanství v dějinách národů Československa*. Přípravována byla v rámci ÚDESZ a koordinována J. Macůrkem. Podle jeho představy, konkretizované hlavním redaktorem publikace, jeho žákem Vladislavem Štátným, se jednalo o rozsáhlou příručku určenou odborné slavistické veřejnosti. Její podstatou se stalo kritické shrnutí výsledků československých historických slavistických výzkumů a vysvětlení československých stanovisek k základním problémům vývoje a úlohy slovanské vzájemnosti v českém a slovenském dějinném prostoru s časovým záběrem od vzniku slovanských států do druhé světové války. Na vzniku publikace se podílel široký autorský tým překračující meze Macůrkovy školy. Jeho žáci však tvořili gros. A ještě jedna podstatná okolnost – připravována byla jako výstup při příležitosti konání Mezinárodního kongresu slavistů v Praze v roce 1968.⁸⁴

⁸² Např. M. Kudělka, „Slavistika, slovanství a dnešek. Náměty k diskusi“, *Slovenský přehled* 51, 1965, č. 1, s. 1–4; Z. Sládek, „Historie a současná slavistika“, tamtéž, s. 118–119; J. Kolejka, „K diskusi o úkolech ‚historické slavistiky‘“, tamtéž, s. 245–248; „Kolokvium k otázkám ‚historické slavistiky‘“, *Slovenský přehled* 52, 1966, s. 247–247.

⁸³ M. Kudělka, „O studiu dějin slavistiky“, *Slovenské historické studie* 7, 1968, s. 66–68.

⁸⁴ M. Kudělka, „Předmluva“, in: V. Štátný (ed.), *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*, Academia: Praha 1968, s. 4–15.

V roce konání slavistického kongresu se na stránkách *Slovanského přehledu* objevila ještě jedna zajímavá diskuse. I ona se týkala obsahu a náplně slavistiky. Měla však mezinárodní a do jisté míry deklaratorní ráz. Jako by si jí Josef Macůrek, který jako její iniciátor oslovil konkrétní slavisty, zamýšlel nechat potvrdit svoje představy o historické slavistice. Pojetí a významu dějin slavistiky se totiž na VI. mezinárodním sjezdu slavistů věnovala samostatná sekce. V ní zazněly další příspěvky ke koncepčním otázkám, stejně jako navrhovaným konkrétním úkolům a cílům.⁸⁵

Josef Macůrek, předsedající sjezdu, a především Milan Kudělka s několika svými spolupracovníky využili sjezd k tomu, aby představili zcela konkrétní záměr: sestavit slovník předních českých a slovenských slavistů. Zcela jasnou představu o jeho přípravě pak prezentovali následujícího roku na stránkách *Slovanského přehledu*.⁸⁶ Zmiňme ovšem, že kořeny tohoto výstupu tkvěly již v počátcích Kudělkova soustředění na dějiny slavistiky. M. Kudělka se o záměru připravit slovník zmínil již v roce 1959 ve své ústavní zprávě o činnosti. Uvedl v ní: „... tvoří se skupina interních a externích pracovníků, kteří se soustředí na úkol zpracovat Slovník českých a slovenských slavistů.“⁸⁷

Slovník se začal připravovat dříve, než byl o záměru informován sjezd, proto také mohl být na samotném počátku sedmdesátých let 20. století dopracovaný. Jak ale bylo v době počínající normalizace obvyklé, zásahy cenzorů jeho vydání zdržely. Přesto se s vročením „1972“ objevil. Koncepce dějin slavistiky, u jejíhož zrodu stál Josef Macůrek a na níž se výrazně podílel Milan Kudělka, doznala prvního velkého úspěchu.⁸⁸

Na vzniku slovníku se podílela celá řada Macůrkových žáků. Zmiňme Vladislava Štátného, Josefa Kolejku, Martu Koukolovou-Romportlovou, Blanku Pitronovou, Andělína Grobelného, ale i další osobnosti, které s Josefem Macůrkem (a Milanem Kudělkou) dlouhodobě spolupracovaly. Nebyl ovšem pouze dílem Macůrkovy školy. Jednalo se o vsutku široce koncipovaný výstup také z hlediska autorského. Koncepce však byla jednotná. Šlo o dílo Macůrka a jeho školy a sledovalo dva cíle: být příručkou, která podá stručné, ale dostatečné základní informace o dosavadní práci českých a slovenských badatelů o dějinách a kultuře slovanských národů, a zároveň

⁸⁵ M. Krbec, „Jednání komise pro dějiny slavistiky na VI. mezinárodním sjezdu slavistů v Praze“, *Slavia* 38, 1969, s. 481–484.

⁸⁶ M. Kudělka – Z. Šimeček, „Na okraj Slovníku československých slavistů“, *Slovanský přehled* 55, 1969, č. 3, s. 209–213.

⁸⁷ MÚA AV ČR, fond Slovanský ústav – pobočka Brno, kart. 23, Plnění plánu 1959, Zpráva M. Kudělky.

⁸⁸ M. Kudělka – Z. Šimeček a kol., *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*.

být přípravou k syntetické práci o dějinách slavistiky v Československu včetně jejich bibliografické stránky. Slovník byl koncipován s důrazem na takové pojetí slavistiky, v němž sice měly filologické disciplíny ústřední, nikoliv však jedinečné či vyčerpávající postavení. Do slovníku byli zahrnuti autoři českých a slovenských prací ze všech společenskovědních oborů. Jediným kritériem bylo, aby měly z hlediska doby svého působení vědecký charakter vztahující se ke slovanské problematice. Nešlo ale jen o osobnosti. To nebylo Macůrkovi ani Kudělkovi vlastní. Podstatné byly pasáže, ve kterých se jednalo o době a prostředí, v nichž osobnosti působily.

Slovník československých slavistů ještě nebyl vydán, a už se pod Kudělkovým vedením rozběhly další práce. I jim předcházely diskuse. To byl ostatně další z důležitých kroků, který považoval Josef Macůrek na nezbytný. I když v tomto případě se již jednalo „jen“ o jeho odkaz. *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník* totiž završily další etapu formování brněnské školy dějin slavistiky. Josef Macůrek byl roku 1970 penzionován i na vysoké škole, ale jeho vliv mezi jeho žáky pokračoval neoficiálně, prostřednictvím různých setkání, rozhovorů a diskusí. Macůrek přitom zcela nepřestal být ani publikačně činný, i když už se většinou zabýval „jen“ regionálními dějinami vztahenými k jeho rodnému Valašsku.⁸⁹

Co se týče dějin slavistiky, v roce 1971 se v Československu opakovaně diskutoval záměr Mezinárodní komise pro dějiny slavistiky týkající se „velkých“ dějin slavistiky. Obvykle se končilo shodou zpracovat *Dějiny slavistiky v Československu*. Že se práce na tomto projektu skutečně brzy rozběhly, dosvědčuje jeden z dílčích výstupů: rekapitulace slavistické tvorby především filologických, ale zčásti i archeologických, historických, etnografických, muzikologických i uměnovědných prací vzniklých v době existence Československa na brněnské univerzitě.⁹⁰ Signifikantní je, že úvodní slovo napsal jeden z žáků Josefa Macůrka, v té době prorektor univerzity František Hejl (1920–2016). Pojetí slavistiky, které v něm představil, se od toho, jež jsme prezentovali v souvislosti s Josefem Macůrkem, nikterak zásadně nelišilo. Zajímavostí ovšem je, že Hejl v „Úvodním slově“ poprvé v souvislosti s Macůrkem a jeho kolegy z jazyka a literatury věnujícími se slavistice, použil termín „*Brněnské slavistické středisko*“.⁹¹ V pasáži o studiu dějin slovanských národů, která vzešla rovněž z jeho pera, jej pak personifikoval a seznámil čtenáře se stěžejními pracemi, které Macůrkovou zásluhou z hlediska obecně slavistické problematiky i dějin jednotlivých

⁸⁹ J. Macůrek, „Z minulosti moravského Valaška v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století (D. Svoboda)“, *Časopis Matice moravské* 110, 1991, č. 2, s. 271–296.

⁹⁰ *Slavica na Universitě J. E. Purkyně v Brně (filologie, literární věda, historiografie, uměnovědy)*, Univerzita J. E. Purkyně: Brno 1973.

⁹¹ F. Hejl, „Úvodní slovo“, in: *Slavica na Universitě J. E. Purkyně v Brně*, s. 15.

slovanských národů vznikly.⁹² K poznání širě personálního, tematického i metodologického zaměření studia slavistických otázek na brněnské univerzitě může posloužit stručný biografický slovníček doplněný stěžejními bibliografickými záznamy děl jednotlivých osobností. Limitní je ovšem výhradní soustředění na osobnosti, které působily na univerzitě. Akademická pracoviště tak zůstala stranou.⁹³

Jak jsme již uvedli, v době, kdy vyšlo toto dílo, Josef Macůrek už veřejně působit nesměl. Nicméně jeho žáci mohli jeho odkaz v rovině dějin slavistiky a celé historické slavistiky dále rozvíjet. I když tak jednoduché to nebylo. Jak prokázala ve své disertační práci Lenka Vlčková Kryčerová, vedení ČSI v čele s Václavem Králem se zprvu na zaměření brněnského pracoviště na historickou slavistiku dívalo velmi skepticky.⁹⁴ A tak bylo nutné s ohledem na dobu a osobnosti, které ji určovaly, v jisté redukci Macůrkových přístupů, s formálním akcentem tzv. třídního boje a jistým soustředěním na slova „marxismus“ a „marxistický“ její téma obhájit. To se podařilo, i když metodologický přístup byl zřetelně pozitivistický a proklamovanému marxismu hodně vzdálený. Ne všichni Macůrkovi žáci ovšem byli v tomto směru stejní. Některý se dobovému metodologickému diktátu podřídil více, jiný méně. Platilo to jak o těch, kteří působili na filozofické fakultě brněnské univerzity, tak na pracovištích ČSAV. K jejich hodnocení je nutné přistupovat z mnoha úhlů pohledu. To však není naším cílem. Ponechme je dalším studiím. Pro záměr naší práce pouze konstatujeme, že jako celek vytvořili mimořádně cenný vklad do pokladnice poznání dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy, zejména do dějin slavistiky.

Programově další pokrok v rozvoji svého bádání zaznamenaly o několik let později vlivem jednání VII. sjezdu slavistů ve Varšavě. Uskutečnil se v roce 1973. Na něm byl nastíněn nový rozsáhlý mezinárodně koordinovaný program, jehož cílem bylo připravit podmínky pro vytvoření syntézy dějin světové slavistiky.⁹⁵

Projektu *Mezinárodní dějiny slavistiky* měla předcházet alespoň dílčí témata z dějin slavistiky jednotlivých zemí. Československo bylo napřed. V rámci tzv. státního plánu základního výzkumu se rozběhlo další zpracování bibliografie československé slavistiky. Z ní pak již měly vyjít (a skutečně také vyšly) syntetické obrazy minulosti československé slavistiky. Kudělkovo pracoviště, brněnská pobočka ČSI navazující na

⁹² F. Hejl, „Dějiny slovanských národů“, in: *Slavica na Universitě J. E. Purkyně v Brně*, s. 107–114.

⁹³ „Medailony“, in: *Slavica na Universitě J. E. Purkyně v Brně*, s. 149–263.

⁹⁴ L. Vlčková Kryčerová, *Studium dějin Ruska a SSSR v dílech československých historiků 1945–1989 ve vazbě k Československo-sovětským institutům a Ústavu dějin evropských socialistických zemí ČSAV*, s. 123–125.

⁹⁵ M. Kudělka, „O slavistice kak sfere naučnogo poznanija“, in: D. F. Markov – S. B. Bernštejn (ed.), *Metodologičeskije problemy istorii slavistiky*, Nauka: Moskva 1978, s. 18–39.

zkušenosti práce brněnského pracoviště ÚDESZ a ještě dříve SLÚ, se tím posunulo mezi významná centra, v nichž se dějiny slavistiky v analytickém, stejně jako syntetickém smyslu zpracovávaly.⁹⁶

Nebylo by objektivní ponechat stranou další významné osobnosti a pracoviště, které se dějinami slavistiky v Československu zabývaly. Ať šlo o Prahu a v ní např. dlouholetého představitele Československého komitétu slavistů Slavomíra Wollmana (1925–2012) nebo Bratislavu a v ní např. o ředitele slovenského ČSI Jozefa Hroziencička (1915–1990). Pominout nelze ani výzkum v oblasti historické slavistiky, organizovaný v rámci slavistické komise, která působila v Praze při ČSI a do níž se snažili zasahovat Václav Král a Karel Herman.⁹⁷ Brno však mělo jednoznačně ucelenější, jasnější a zřetelnější koncepci. Na jejím počátku stál Josef Macůrek se svou představou, jak zpracovávat dějiny slovanských zemí a dějiny slavistiky. Jeho žák Milan Kudělka ve spolupráci s dalšími, zejména Zdeňkem Šimečkem, Vladislavem Štastným a Milanem Šmerdou, ji konkretizovali a naplňovali v praxi.

Projekt *Dějiny slavistiky v Československu*, který byl staršího data a v průběhu šedesátých a sedmdesátých let 20. století se stále upřesňoval, tvořily tři části: 1) obsáhlé bibliografické zpracování dějin slavistiky, 2) encyklopedické zaměření na osobnosti věnující se v československém prostředí dějinám slavistiky, 3) syntetizující vyústění vytyčující si cíl postupného zpracování jednotlivých etap vývoje slavistiky, a to od počátku jejího vývoje ve druhé polovině 18. století až po současnost, tj. do šedesátých let 20. století, resp. v pozdějších aktualizacích tohoto plánu až do začátku sedmdesátých let.⁹⁸

Nejdříve byla dokončena druhá část – slovník slavistů. Pak pokračovala bibliografie, při níž se současně zpracovávaly vybrané úseky působení slavistiky. Nebyly to však jediné úkoly, které historičtí slavisté zpracovávali. Přímé Macůrkovy vlivy bychom mohli sledovat v sedmdesátých letech 20. století také v dalších pracích jednotlivců – jeho žáků –, stejně jako ve formě kolektivních prací, a to opět z dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy. Např. v roce 1975 vyšla publikace *Češi a Jihoslované v minulosti: od nejstarších dob do roku 1918*.⁹⁹ Šlo o přímou návaznost

⁹⁶ M. Kudělka, *O pojetí slavistiky*, s. 183.

⁹⁷ Komise pracovala v roce 1970 ve složení: Václav Král, Karel Herman, Oldřich Říha, Jurij Křížek, Dimitrij Krandžalov, Miloš Gosiorovský, František Hejl, Josef Hrozienciček, Richter Borodovčák, Miroslav Kropilák, Vladimír Matula, Bohuslav Chropovský a Ondrej Halaga. Srov. MÚA AV ČR, ČSI II., kart. 28, 1968–1972, Čs. komitét slavistů – reorganizace komise v roce 1970.

⁹⁸ MÚA AV ČR, fond ÚDSVE (pobočka Brno), kart. 2, 1971, Zápis z ústavní rady ČSI ČSAV dne 13. 4. 1971.

⁹⁹ J. Macůrek a kol., *Češi a Poláci v minulosti*, 1, ČSAV: Praha 1964; V. Žáček a kol., *Češi a Poláci v minulosti*, 2, *Období kapitalismu a imperialismu*, Academia: Praha 1967.

na to, co inicioval a připravil Josef Macůrek, pod jehož redakcí vyšel v roce 1964 první svazek kolektivního díla *Češi a Poláci v minulosti*. Na druhém svazku, vydaném roku 1967 a redigovaném pražským historikem a Macůrkovým dlouholetým spolupracovníkem Václavem Žáčkem (1905–1986), se sice Macůrek nepodílel ani autorsky, zato jej z podstatné části naplnili jeho žáci, jako byl Vladislav Štátný, Milan Šmerda a Milan Kudělka. Macůrkův vliv byl zřejmý i širokými přesahy do kulturní roviny, které zpracovali brněnští literární vědci, pracovníci někdejšího brněnského pracoviště SLÚ, Jarmil Pelikán (1928–2017) a Viktor Kudělka (1929–2018).¹⁰⁰

Syntetické zpracování *Dějín české a slovenské slavistiky* doznalo cenného výsledku nejprve v roce 1977, kdy vyšel obraz slavistických bádání v meziválečném Československu, konkrétně v letech 1918–1939, a to pod názvem *Československá slavistika v letech 1918–1939*. V roce 1995 pak byla vydána práce *Československá slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 18. století* a o dva roky později *Československá slavistika od počátku 60. let 19. století do roku 1918*. Jednalo se o syntetický přehled dějin československé slavistiky od šedesátých let 18. století do vzniku Československé republiky, metodologicky čerpající z kruciólní studie Milana Kudělky *O studiu dějin slavistiky* vydané v roce 1968 a opírající se o pojetí dějin slavistiky Josefa Macůrka. Ten během téměř pěti desítek let aktivní činnosti vytvořil grandiózní dílo, jehož obsah i forma měly vliv jak na další působení jeho žáků, a tím i přímé rozvíjení jeho školy, tak na další generaci, s jistou mírou nadsázky označitelnou jako školu žáků Macůrkových žáků. Škoda, že krátce po listopadové revoluci roku 1989 a s ní spojené nezbytné transformaci českého a slovenského bádání a výuky o dějinách střední, východní a jihovýchodní Evropy se tak trochu „s vaničkou vylilo i dítě“. Specializovaná pracoviště s tímto zaměřením zanikla. Ale byla to přirozená reakce na konec bipolárního světa, jenž nastal po rozpadu Svazu sovětských socialistických republik na konci roku 1991, a konec dlouhodobě deklarované tzv. vedoucí úlohy komunistické strany v něm. Ostatní svět sice zájem o dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy neztratil, mohli bychom to např. prokázat rostoucím zájmem o bohemikální studia ve Velké Británii, ale specializovaná pracoviště na tzv. „Ostforschung“ již nebyla třeba. Jako by se i v tomto směru projevil vliv pojetí Josefa Macůrka – dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy jsou objektivně sledovatelné a náležitě vysvětlitelné jen v širokých souvislostech obecně historického procesu.

¹⁰⁰ V. Žáček a kol., *Češi a Jihoslované v minulosti: od nejstarších dob do roku 1918*, Academia: Praha 1975.

Závěr

Cílem studie bylo pojednat o odborné činnosti jednoho z nejvýznamnějších historiků dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy 20. století, profesora brněnské Masarykovy univerzity Josefa Macůrka (1901–1992) a okruhu jeho žáků, kterým předal jak svoje metodologické, tak tematické zkušenosti. Práce se soustředila na Macůrkovo pojetí dějin Slovanů, resp. jednotlivých slovanských národů, pro něž důsledně používal paradigma: dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy. Další důležitou součástí Macůrkovy koncepce byly jejich dějiny chápané jako část dějin slavistiky. Jimi se pak vyznačovala i jeho škola. Soustředění na dějiny slavistiky bylo ukázáno na příkladu jejich nejvýznamnější osobnosti druhé poloviny 20. století, Milana Kudělký, který si pro jejich zpracování vybral několik spolupracovníků z pracoviště ČSAV i filozofické fakulty brněnské univerzity. Téma se však dotýkalo výrazně širšího okruhu spolupracovníků, část z nich působila na odborných pracovištích v Praze, Opavě a Bratislavě. Většina z nich prošla školením Josefa Macůrka a k jeho odkazu se hlásila, proto i je lze považovat za součást této školy.

Objasnění témat a metodologických přístupů jednotlivých žáků Josefa Macůrka si vyžádá další analytické práce, při nichž bude také nutné zhodnotit dobu a prostředí, ve kterém působili. Naše práce se pokusila být pro ně inspirací a jistým východiskem. Snažila se prokázat, že názory, stanoviska, podněty a závěry Josefa Macůrka se staly základem toho, co lze ve druhé polovině 20. století definovat jako brněnskou školu dějin střední, východní a jihovýchodní Evropy, či podobně paradigmaticky vyjádřeno: školu historické slavistiky se zvláštním zřetelem k dějinám slavistiky.

Summary:

Professor Josef Macůrek belongs to the most prominent personas of Czech and Czechoslovak historiography of the 20th century, specializing in the history of Central, Eastern and Southeastern Europe, which he promoted – he had also formulated the modern concept of scientific approach to the topic itself. His publishing activity was outstandingly intense – he published more than twenty separate volumes on the history of Central, Eastern and Southeastern Europe; the number of his scientific essays is nearly two hundred. At the same time, he also published popular articles in the newspapers, reviews and reports from the academic life. He also studied regional history – predominantly of his native land of Moravian Wallachia. Moreover, his scientific, organizational and educational merits would at the very least match the prominence of his publishing activity. He was responsible for the founding of the branch office of the Institute of Slavonic Studies – of which he had been an active member since 1931 – in Brno, and for many years he served as its head. In

the years 1952/53, he was pivotal in the process of incorporation of the Institute and its Brno office into the structures of the newly formed Czechoslovak Academy of Sciences. In 1957, the Department of the History of the USSR and of the European Socialist Countries was founded under his influence, with a wide coverage of the history of Central, Eastern and Southeastern Europe, as well as of its comparison with the areas that were closely intertwined with the region (mainly the Byzantine Empire and the Ottoman Empire). In the years 1968/69, he was the head of the Institute of History of Eastern Europe of CSAS. Under his direction, the aim of the Institute was to become a modern European research facility of the Western-European “Ostforschung” type. However, the Normalization regime put an early stop to his pursuits. Macůrek was the first amongst the directors of CSAS facilities to be withdrawn from his post for political reasons in the autumn of 1969. Further repression followed at Masaryk University (since 1960 officially referred to as the University of Jan Evangelista Purkyně) in 1970, when Macůrek retired.

Macůrek’s educational and scientific practice nevertheless did not end with his retirement. In the next two decades, he continued his pursuit by means of informal sessions in his home. During this time, Macůrek was able to foster a whole array of scholars specialized in history of Central, Eastern and Southeastern Europe. This study has limited itself to only those of his students that had, much like Macůrek himself, devoted themselves to the questions of historical Slavic studies, history of Slavic countries and their relations and history of Slavic studies themselves. It is because it was them who formed, much by Macůrek’s merit, a school of historical thought that is to this day unfairly forgotten. It was predominantly the section of them that focused on history of Slavic studies that has repeatedly received an international acclaim and became unique in the field of historiography worldwide.

Correspondence:
doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc.
Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Veveří 97, 602 00 Brno
E-mail: vlcek@brno.avcr.cz